

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота
ТЕМАТИЧНА ЛЕКСИКА ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Борисовської Христини Андріївни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент
Вербовецька Оксана Степанівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Поняття номінації в лінгвістичній парадигмі	6
1.1. Номінативні акти і мовна картина світу	6
1.2. Тематична лексика в лексикографічному аспекті	15
Розділ 2. Лінгвістичні особливості лексем тематичної групи «одяг»	22
2.1. Лексико-семантичні групи тематичної групи «назви одягу».....	23
2.1.1. Загальні назви одягу.....	23
2.1.2. Назви плечового одягу.....	27
2.1.2.1. Назви спіднього плечового одягу	27
2.1.2.2. Назви верхнього плечового одягу.....	32
2.1.3. Назви поясного одягу.....	40
2.1.4. Назви дитячого одягу.....	44
2.2. Семантичні особливості тематичної групи «назви одягу».....	46
2.3. Словотвірні-структурні особливості назв одягу	51
Розділ 3. Особливості вивчення лексики на уроках української мови в старшій школі	55
3.1. Аналіз програми з української мови для профільної школи.....	55
3.2. Аналіз підручника з української мови для 10 класу	59
3.3. Методика навчання лексики в старших класах.....	64
3.3.1. Етапи вивчення лексикології.....	64
3.3.2. Формування лексичних навичок за вивчення тематичної лексики та лексико-семантичних зв'язків мовних одиниць.....	66
3.3.3. Основні методи, прийоми роботи та типи вправи з вивчення лексикології	72
Висновки	81
Список використаної літератури	90

ВСТУП

Мова перебуває у постійному розвитку і цей розвиток відбувається у зв'язку із змінами у свідомості носіїв цієї мови, змін у суспільстві та інших позамовних чинників. А отже лексична будова мови є явищем динамічним, і її система, зв'язки повинні характеризуватися як зовнішніми умовами функціонування мови, так і внутрішніми її механізмами.

Вивчення назв предметів матеріальної культури зумовлене потребою засвідчити та зберегти в лексиконі назви, що акумулюють інформацію про традиції та духовну культуру українців. Лексика на позначення одягу, взуття та прикрас репрезентує давні назви, що є частиною активної лексики, та номени, які перейшли чи переходять до пасивного словника.

Загалом «слова повинні групуватися у нашому розумі у ті ж самі групи, що й позначувані ними речі» [49, с 5]. «Під час класифікації матеріалу не можемо ми зважати лише на формальний критерій. Постає необхідність звернутись до реальнозначного, логічного критерію, до існуючої у свідомості й щоденній практиці класифікації, що сприймається людиною як явище позамовне, тобто це є класифікація реалій та відповідних понять» [48, с.12].

У сучасній лінгвістичній науці присвячено чимало праць дослідженню лексичного складу мови. Проблемами структурного підходу в лексикології займалися Й. Дзендзилівський, О. Мельничук та ін.. Найбільш повно описана тематична група лексики на позначення одягу і взуття у поліських говірках, зокрема у працях Ф. Бабія, Г. Гримашевич, О. Неділько, в закарпатських – Н. Пашкової, М. Дерке, в середньонаддніпрянсько-степових – Т. Щербини, у східностепових – Н. Клименко.

Тематична група побутових назв належить до найбільш давніх у мові й демонструє зміни в матеріальній культурі та традиціях мовців, що призводить до пасивізації й архаїзації лексем, заміни їх іншими, розширення чи звуження їхньої семантики. У зв'язку з цим закономірно, що дослідження тематичної групи лексики одягу, взуття та прикрас важливе, адже втрата

навіть невеликої кількості номенів спричинює неповноту опису національної мови. Тематична група лексики на позначення одягу, взуття та прикрас описана нерівномірно в усьому українському діалектному континуумі, так само і методика її вивчення у шкільному курсі української мови потребує детальнішого розгляду, тому їх вивчення є актуальним.

Мета нашої роботи – лінгвістичний аналіз тематичної групи назв одягу з урахуванням взаємозв'язків її елементів, її місця в українській лексико-семантичній системі мови та особливості вивчення архаїчної лексики на уроках української мови в старшій школі.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- опрацювати наукову літературу з проблематики;
- з'ясувати особливості семантики назв тематичних груп лексики;
- змодельовати структурну організацію тематичної групи, з'ясувати її репертуар і семантику;
- проаналізувати динамічні процеси лексики, ураховуючи загальноукраїнський діалектний контекст;
- виявити особливості програмового матеріалу щодо вивчення архаїчної лексики в старших класах.

Об'єктом дослідження виступили назви тематичної групи «одяг». **Предмет** аналізу – структурно-семантичні, історико-етимологічні, мотиваційні властивості назв, що входять до тематичної групи лексики «назви одягу», зокрема до лексико-семантичної групи «загальні назви одягу» та «назви плечового одягу», «назви поясного одягу», «назви дитячого одягу».

Джерелом дослідження послужив словник Г. Березовської «Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках» (Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.), де представлено дослідження із говірок Східного Поділля (південно-західних районів Київської, східних Вінницької, західних Черкаської і

Кіровоградської, північно-західних Миколаївської, північних Одеської областей) [5].

Методи дослідження. У роботі використано описовий метод, який сприяв здійсненню аналізу мовних одиниць, метод семантичного аналізу; лінгвістичний аналіз здійснювався із застосуванням дистрибутивного, компонентного, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного й ін. методів аналізу. Методи дедуктивного й індуктивного аналізу сприяли виявленню складу і структури тематичної групи «назви одягу», визначенню функціонального навантаження назв.

Новизна дослідження визначається тим, що у кваліфікаційній роботі подано лексико-семантичний аналіз тематичної групи «назви одягу», виявлено особливості лексики, описано етимологію назв, а також описано можливості вивчення архаїчної лексики на уроках української мови в профільній школі (10 клас).

Апробація роботи. Робота апробована на Всеукраїнській науковій конференції учнівської та студентської молоді “Актуальні питання сучасної філології та журналістики” (Тернопіль, 30 жовтня 2025 року).

Практичне значення. Матеріали й результати дослідження можуть бути використані на уроках української мови при вивченні лексикології, етимології, семасіології та спецкурсів з української ономастики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, семіотики, лінгвокультурології тощо.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ НОМІНАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

1.1. Мовна картина світу і мовні одиниці в ній

Сутність номінації «полягає в тому, що мовний знак репрезентує деяку абстракцію як результат пізнавальної діяльності людини, як відображення реальних предметів і явищ у свідомості особи» [54, с.22]. Отже, акт номінації в сучасних дослідженнях кваліфікується не просто як специфічний розумово-мовленнєвий акт, але як пізнавальний і закріплюючий. «Досліджуючи мови розвинені, із усілякими позначеннями для дрібних деталей зовнішнього і внутрішнього світу, важко уявити, що відбувалося в актах первинного називництва, коли увесь світ виступав для людини як непізнаний, малорозчленований мовними позначеннями, і, коли внаслідок перебування самої людини на певному рівні її еволюції, індивідуалізація речей, осіб, тварин, явищ природи і т.п. ще не досягла сучасного рівня» [22, с. 252].

Фіксація зв'язку предмета і його імені, «явища і його позначення, структури свідомості і її об'єктивного (матеріального) мовного аналога – усе це явище дуже важливої сторони акту номінації, його змістовного результату. Номінативний акт залежить також від комунікативних факторів, тобто від того, у якій ролі мислиться його результат як одиниця дискурсу» [54, с. 21]. Нові мовні одиниці виникають не лише як засіб закріплення результатів інтелектуальної та емоційної діяльності людини, а й як інструмент передавання цих результатів іншим членам мовної спільноти. У номінативному процесі практично неможливо чітко встановити градацію когнітивних чи комунікативних завдань, оскільки вони не повинні глобально відрізнятися.

Знаходження засобів «впливу на адресата (щось пояснити своєму співрозмовнику, зв'язати свої інтенції зі знанням адресата і його характеристиками, емоціями) вимагають певних когнітивних зусиль» [54,

с. 21]. Сучасні семантичні дослідження є ствердженням того, що природа мовної одиниці визначається складною та рухливою сукупністю багатьох чинників. У найбільш загальному вигляді їх можна «звести до наступних:

- онтологічні (екстралінгвістичні) чинники, зумовлені об'єктивною природою реальності, що відображується в думці та мові;
- концептуальні чинники, зумовлені закономірностями відображення об'єктивного світу людською свідомістю;
- мовні (лінгвістичні) чинники, зумовлені власними закономірностями, що діють у людській мові. Те, як цей комплекс чинників впливає на природу якісної визначеності лінгвістичної одиниці, дозволяє визначити останню як деяку закодовану інформаційну структуру. Її елементи містять в собі знання, «зняті» з різних концептуальних ділянок, сукупність яких складає концептуальну картину світу індивіду як цілісне глобальне відображення світу, що виникає у людини в процесі її контактів з цим світом і яке є результатом всієї її духовної активності» [22, с.253].

Немає такого тлумачення поняття «мовна картина світу», яке можна було б вважати абсолютно істинним. Сучасні дослідники приділяють велику увагу та широко висвітлюють вчення про мовний тип соціуму, мовну картину світу. Картина світу розглядається при цьому як ««базове поняття теорії людини», «універсальний орієнтир людської діяльності, що визначає загальний перебіг усіх процесів у суспільстві, все його соціокультурне життя»» [75, с.118]. Намагання дати пояснення вислову «мовна картина світу» можна знайти у В. Гумбольдта та багатьох інших. Але часто він є лише ефектною метафорою, у яку різні автори вкладають різний зміст. Не випадково, багато хто намагається розкрити зміст понять «мовна картина світу», «мовна модель світу», «мовна організація світу» і т.п. не за допомогою логічних побудовань та логічних дефініцій, а використовуючи яскраві порівняння та уявні образи. Наприклад, Вайсгербер, розглядаючи це поняття, вдається до дуже яскравої та досить вдалої метафори: МКСмовну

картину світу він порівнює із зображенням зоряного неба: «Об'єктивно даний миттєвий відбиток картини світу людини складається з настільки великої кількості окремих явищ, що він не здатний охопити кожне з них; лише найбільш визначні зірки отримують ім'я. Щоб духовно оволодіти всім іншим, людина повинна якимсь чином упорядкувати цю безліч. Так, з давніх часів зірки на зоряній картині неба об'єднують у групи. Окремі зірки тримаються одна за одну тільки завдяки колись здійсненій та закріпленій в мові класифікації, за допомогою якої упорядковане зоряне небо. З об'єктивним становищем та справжніми взаємовідносинами зірок на небі ця картина не має нічого спільного. Певна річ, у різних народів ця класифікація зоряного неба здійснювалась різним чином» [39, с. 23].

Визначаючи мовну картину світу, ми дійшли висновку, що лексичний склад мови є не тільки словником цієї мови, але існуючим в колективній мовній свідомості народу словниковим втіленням моделі світу. Мовна картина світу не може бути досліджена без розгляду людського чиннику в мові. «Поняття картини світу відноситься до числа фундаментальних понять, що виражають специфіку людини та її буття, її взаєностосунки зі світом, найважливіші умови її існування у світі. Мова безпосередньо приймає участь у процесах, що пов'язані з картиною світу:

1) у її надрах формується мовна картина світу, один з найбільш глибинних шарів картини світу людини;

2) мова експліцитно виражає інші картини світу людини, які за допомогою спеціальної лексики входять до мови, приносячи до неї риси людини, її культури» [27, с.96].

Людина займає центральне місце в картині світу. Оскільки мовна картина світу створюється в ході номінативної діяльності, характер співвідношення концептуальної і мовної систем найкраще вивчати, досліджуючи саму цю діяльність і встановлюючи в процесі такого аналізу і напрямок номінативної діяльності на позначення цілком визначених

фрагментів світу. Але в свідомості людини об'єктивне середовище не має дзеркального відображення. Цілком нормально, що ми не визнаємо недоліками невідповідність мовної картини світу концептуальній картині світу, бо мовна картина світу не замінює собою концептуальної картини світу.

Мовна картина світу – це «особливе утворення, що постійно бере участь у пізнанні світу і задає зразки інтерпретації сприйманого. У той же час це проєкція концептуальної системи нашого знання, куди, можливо, входять як деякі уроджені концепти, так і концепти, що склалися в ході предметно-пізнавальної діяльності, і, нарешті, концепти, вичленовані з повторюваних у семантичних структурах слів об'єднань концептів» [23, с. 17].

Повсякденна мова будує власну модель світу, у якій «відображаються та фіксуються не тільки знання про світ, (і ніяк не глибокі, наукові знання), але й помилки відносно того ж самого світу, відчуття світу, процес і плоди споглядання за світом, його оцінки, фантазії та мрії про світ, вигадки» [39, с. 98].

Об'єктивною має бути наукова картина світу, тоді як мовна картина світу повинна лише втілювати в національній мовній свідомості національне бачення світу, яке включає не лише споглядання та відчуття, але й уявлення, моральну оцінку, етику, естетику, міфологію (в широкому значенні цього слова).

Наукова картина світу – відображення всіх наукових знань людства про реальний світ, що «були досягнені всією безліччю наук на даному етапі розвитку колективної наукової свідомості. І, звичайно ж, не мовна картина світу, під якою ми припускаємо відображення цього світу буденною свідомістю і яка реально не існує, а є лише абстракцією. Не може бути загального наївного знання про світ. У кожного народу як носія мови є своя унікальна мовна картина світу» [23, с. 18].

У поле безпосередніх відчуттів етносу потрапляло насамперед природне середовище етносу, а далі, у ході історичного розвитку і самоідентифікації – матеріальне рукотворне середовище.

Назви одягу та взуття є такою сферою реального світу, з якою людина зустрічалась у повсякденному житті і яка в першу чергу ставала об'єктом номінації з боку мовної свідомості. Аналіз цієї лексики дає можливість розкрити явища, які б характеризували національну мовну картину світу. З іншого боку, поступово, з часом, ця тематична група осмислювалась та ставала об'єктом систематизації з боку наукової свідомості, що поступово формувалось.

Кожна природна мова має свій власний спосіб сприйняття та організації світу. Усі присутні в ній значення складають особливу систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови. У певній мірі спосіб концептуалізації є універсальним. Але одночасно він є і специфічним, носії різних мов по-різному дивляться на світ, крізь призму національного складу мислення, який зафіксований в національній мові етносу. А пізнати національний спосіб бачення світу, робити якісь висновки щодо складу мислення нації можна тільки базуючись на дослідженнях мовної картин світу.

За Е. Сапіром, культуру можна визначити як те, що дане суспільство робить та думає; мова ж є те, як думають. Дійсно, мова виступає «дзеркалом культури певного етносу, відбиваючи не лише фрагмент реального світу, даний етнічній спільноті у безпосередньому сприйнятті, але й образ життя, світобачення і світовідчуття, національний характер, темперамент, систему цінностей, словом менталітет народу, його суспільну самосвідомість в цілому.

Невід'ємною частиною мовної картини світу є лексика, граматики, світоглядні засади носіїв мови, соціально-історичні форми існування тощо. Ознайомитися з будь-якою національною культурою повноцінно можливо

лише вивчаючи не тільки матеріальну складову цієї культури, не тільки історичні, географічні, економічні та інші чинники. Але необхідно зробити спробу проникнути в образ мислення представників даного етносу, спробувати подивитися на світ очима носіїв його культури, з їх позиції. Це не можна зробити як тільки вивчити мову, якою розмовляють її представники і щоб робити висновки про особливості національного світобачення та світосприйняття, потрібно глибоко проникнути в семантику мови. Дослідження не зовнішньої форми, а внутрішнього змісту національної терміносистеми дозволить нам віднайти її національну специфіку.

Утворення нових слів може проявити особливості національної мовної свідомості, особливості національної образності. При цьому не суттєво, наскільки прозора внутрішня форма слова. Не кожне слово розкриває свою історію навіть при його етимологічному аналізі. Тим цінніше виявляються дані, що реконструюють таку історію або в діяхронічній перспективі, або в плані сучасному, коли простежується виникнення неологізмів або ж реконструюється синхронний номінативний чи дериваційний акт. Не викликає сумніву, що саме «мотивовані із синхронної точки зору слова, тобто слова з прозорою і розчленованою семантикою, можуть служити прекрасним джерелом знань про те, які структури знання фіксуються в слові в момент його створення, при «первинному» позначенні об'єкта, і яким інтенціям мовця відповідає подібне створення слова» [22, с. 254].

Таким чином, когнітивний підхід і теорія номінації тісно між собою пов'язані, оскільки одним з найважливіших питань останньої є питання про те, яка частина знань про об'єкт, перероблена чи та, що перероблюється свідомістю і обертається поступово в концепт об'єкта, дістає окреме найменування. В основу номінації можна покласти навіть не найсуттєвішу ознаку, а ознака чисто зовнішня, чи така, що викликає лише змістову асоціацію. Основа не може, і не змушена відображати всі ознаки поняття, що номінується. Мовні носії традиційно відмічають у об'єкта, який вони

позначають ті риси, які вважають найбільш суттєвими або на які емоційно реагують. «Метафоричність слів унікальна в кожній мові, вона створює неповторну національну особливість мов, яка в значній мірі впливає на сприйняття та розуміння світу людиною» [27, с. 93].

Осмислення акту номінації з когнітивних позицій означає пошуки і знаходження відповіді на питання про те, які набори концептів і чому вербалізуються в даній мові, і яка конкретна мовна форма обирається при цьому для вирішення завдання. Спільність національної мовної свідомості призводить до того, що під час номінації реалій різних областей в основу номінації кладуться ті самі ознаки, що є результатом появи омонімів. Дослідники пропонують вважати такі слова саме омонімами, а не значеннями одного багатозначного слова, мотивуючи це тим, що одна лексема є одночасно і словом повсякденної мови, і спеціальним найменуванням, тоді як термін не може бути багатозначним.

Теорія номінації формувалася в українському мовознавстві для висвітлення багатьох із зазначених проблем, вона сама може розглядатися як варіант когнітивної теорії, а її досягнення можуть бути використані для подальшого прогресу і розвитку когнітивної науки.

Предметом вивчення когнітивної лінгвістики є семантика мови. Суттю когнітивної лінгвістики є розширення семантичних досліджень, замість традиційного семантичного аналізу вона пропонує концептуальний аналіз глибинних структур мислення, які лежать в основі мовних знаків. Традиційна ономазіологія, яка передувала когнітивній лінгвістиці, зосереджувалася на відповіді на питання «якими мовними засобами може бути представлений предмет?». Однак у концептуальному аналізі поставлено ширше питання: як саме цей концепт конструюється та організовується, які зв'язки та відношення спостерігаються між цим концептом та іншими концептами, що існують у внутрішньому лексиконі як динамічна, ієрархічно організована система взаємозалежних «вербальних мереж», що переплітаються.

Концептуальний аналіз може розглядатися подвійно: як аналіз самого концепту та як метод дослідження, тобто аналіз за допомогою концептів, який має концепти як свої граничні одиниці.

Визначаємо концепт як деякий ідеальний об'єкт, що існує в нашій психіці і має статус пізнавальної категорії, формування якої в значній мірі визначається мовою. У той же час, концепти не задаються мовою довільно: вони є частиною нашого розуміння світу як такого. Будучи сформовані в процесі безпосереднього пізнання світу і його пізнання, опосередкованого мовою, концепти визначають структурну організацію думки. Концептуальний аналіз ставить метою виявлення способів «упакування» інформації, представленої в семантиці мови і мовлення.

На сьогоднішній день одержали опис такі порції інформації, як пропозиції, фрейми, мережі, скрипти, сценарії, схеми та ін. Загальновідомо, що в різних мовах концептуалізація дійсності відбувається по-різному. Але неповторність національних концептуалізацій визначається не тільки різницею в роботі кожної з національних мовних свідомостей, але й відмінностями у самій дійсності. «У кожній мові є лексика, що позначає специфічні реалії побуту всього народу, або окремої його групи. Неоднаковість вербалізації природного середовища та буття, створеного руками етносу, стає явною під час зіставного вивчення та опису практично будь-яких однойменних лексик двох або більше мов» [54, с. 19].

Без етнографічних пояснень ці слова є лише пустим звуком. У цьому випадку ми маємо справу з лексикою, що позначає неспецифічні концепти, або навіть універсальні, що мають специфічні прототипи. Категорії – це концептуальні об'єкти. При цьому категорія це не просто безліч одиниць, а структура, у якій можна виділити центр, який називається прототипом, та інші члени, що по-різному з прототипом співвіднесені. Деякі члени категорії ближче до прототипу і мають право «членства» більше, ніж інші. Така нерівномірність членів категорії відбиває певні психологічні факти і тому

може бути експериментально досліджена. У межах більшості категорій одні члени є психологічно виділеними у порівнянні з іншими. Максимальним же ступенем виділеності володіє прототип категорії, тобто такий її член, якому істотні ознаки категорії властиві в найбільш повній мірі.

Прототип (як і концепт) – це ментальне утворення; у світі об'єктів, що спостерігаються, прототипів немає. «Прототип – культурно-зумовлений асоціат якоїсь більш узагальнюючої категорії» [27, с. 92]. Наприклад, якщо для американської культури прототип категорії «птахи» – малинівка, то для української – соловей [22, с. 252].

Прототип характеризується тим, що він повинний відбивати концептуально істотні властивості нашого уявлення про об'єкт [54, с.18]. Наприклад, прототипна за розміром вишня визначається як така, яку можна покласти в рот цілком. Саме ця величина входить в істотні властивості вишні. Так само існування нелітаючих птахів – це деяка периферійна ситуація, оскільки еталонне представлення про птахів містить у собі їхню здатність літати.

У поняття прототипу «вкладаємо значення матеріальних об'єктів, які людина може відчувати та уявити. Національно-специфічні прототипи становлять національний образ світу, який за об'ємом менший за національну мовну картину світу, бо ще включає абстрактні поняття» [22, с. 255].

Отже, розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяв його розумінню як джерела відомостей про концептуальні чи когнітивні структури нашої свідомості й інтелекту. Введення у користування поняття «мовна картина світу» пояснюється необхідністю концептуальної інтерпретації систематизованої лексики. Мова являє собою краще свідчення існування в нашій голові різноманітних структур знання про світ, в основі яких лежить така одиниця ментальної інформації як концепт. Концепти різного типу чи їх об'єднання народжуються в процесі сприйняття світу, вони

створюються в актах пізнання, відбивають і узагальнюють людський досвід. Кожна мовна одиниця і, особливо, кожна мовна категорія, можуть розглядатися як прояв зазначених когнітивних процесів і в якості специфічних їхніх результатів.

1.2. Тематична лексика в лексикографічному аспекті

Словники з'являються на визначеному етапі розвитку лінгвістики, у час, коли виникає потреба в описі лексичного пласту мови. «Оскільки словниковий склад мови є певним «інвентарем» відповідної культури і, охоплений повністю, може розглядатися як її опис, то найбільшій взаємозалежності слід очікувати саме в сфері лексики, адже словник виражає значення, тобто по суті те, з чого і складається дана культура» [31, с. 351]. Словники мають важливу функцію в духовному розвитку народу, конденсують знання, якими володіє дане суспільство якомусь етапі розвитку. Виникнення лексикографії викликане потребами роз'яснення незрозумілих слів.

Лексикографія спричиняє кодифікування норм не прямо, а опосередковано, через систематизування слів у словниках і сама вона, на відміну від інших розділів мовознавства, безпосередньо не вивчає мовні одиниці. Її мета – упорядкування цих одиниць з метою створення словників, які би забезпечували потреби мовців у спілкуванні. Лексикографія (грец. *lexikon* – словник і *grapho* – пишу) – розділ мовознавства, що «займається розробкою теоретичних засад укладання лексикографічної продукції, а також практичним створенням словників та енциклопедій. Термін «лексикографія» має одночасно три значення: 1) наука, точніше, особлива область мовознавства, вивчає принципи укладання словників різних типів; 2) сама практика словникової справи, тобто процес укладання словників; 3) сукупність словників даної мови [52, с. 32].

Перші спроби створення тематичних (ідеографічних, ідеологічних, систематичних) словників з'являються «задовго до виникнення книгодрукування, але одним із перших серед них, що не втратив свого значення до сьогодні і справив сильний вплив на розвиток цього типу лексикографічних праць, прийнято вважати словник П. Роже, виконаний на матеріалі англійської мови» [74].

У слов'янській лінгвістиці такі джерела з'явилися лише в другій половині ХХ ст. У тематичних словниках відображені результати пізнання людиною об'єктивного світу, а також відношення між лексичними одиницями мови: родо-видові, синонімічні, антонімічні та ін. Ці словники бувають:

– універсальні, тобто такі, що охоплюють лексику, яка стосується всієї поняттєвої системи;

– спеціальні, що містять лексику якої-небудь однієї тематичної групи.

В Україні лише з'явилися тематичні словники діалектної лексики, що відповідає другій групі зазначених вище джерел. Перший словник такого плану опубліковано М.Никончуком («Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся», «Ендемічна лексика Житомирщини», «Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов» і «Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов»). Далі з'являються словники М.Никончука, О.Никончука і В.Мойсієнка «Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії», В.Куриленка «Лексика тваринництва поліських говорів».

При створенні тематичного словника береться якийсь фрагмент дійсності (тема), який членується на окремі сегменти – підтеми, пункти, поняття. Структурно «тематичний словник складається з таких основних частин: список обстежених населених пунктів, тематична частина та індекс, або покажчик слів і словосполучень, що містяться в тематичній частині. До списку пронумерованих населених пунктів нерідко додається ще й карта

обстеженої території, на якій зазначені номери відповідних населених пунктів, поданих у списку обстежених населених пунктів. Тематична частина поділяється на кілька підтем, що відображають сегменти певної частини об'єктивного світу» (І. Сабадош). Так, напр., у межах тематичної групи «Сільськогосподарська лексика» можна виділити такі підтеми, як: «Нива», «Сільськогосподарські культури», «Сільськогосподарські знаряддя», «Сільськогосподарські роботи». Таке членування у книзі М.Никончука «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» [13].

У кожній групі і підгрупі формується перелік денотатів. Серія подібних матеріалів різних тематичних груп і з різних частин української діалектної території опублікована в наукових збірниках «Дослідження з української діалектології» та «Український діалектологічний збірник»

Ідея тематичного словника постійно розвивається як результат з'являються зведені тематичні словники народної лексики мови. Так, «Словник флори і фауни» подає інформацію про представників фауни в лексиці, яка характеризує тварин, і об'єднує 16 груп, зокрема такі, як: загальні назви деяких тварин, назви груп тварин, назви покриву тіла, назви частин тіла й органів у тварин і т.д.

Звичайно, зведені тематичні словники не можуть повноцінно замінити зведеного діалектного словника мови, створення якого було, є і завжди буде актуальним завданням українського мовознавства. Але поки такого словника не видано, доти його роль можуть певною мірою виконувати зведені тематичні словники, які, проте, не перестануть бути потрібними і після виходу в світ зведеного словника народних говорів, бо «мають важливе самостійне наукове і практичне значення. По-перше, вони дають можливість глибше усвідомити системність лексики і семантики, мати більш-менш повне уявлення про обсяг тієї чи іншої тематичної групи лексики мови і географічне поширення кожної окремої назви; по-друге, це прекрасний матеріал для комплексного монографічного дослідження лексики певної

тематичної групи; по-третє, ці словники дають змогу картографувати наявний у них лексичний матеріал і укласти тематичні лінгвістичні атласи; по-четверте, вони можуть стати надійною основою при розробці й удосконаленні наукової термінології відповідної галузі знань, напр., ботаніки, зоології, сільського господарства, лісівництва, тваринництва, мінералогії і т. ін.; по-п'яте, їх можна використати при зіставному вивченні лексики різних мов, а також при укладанні словників, синонімів, антонімів; нарешті, по-шосте, ці словники – дуже ефективний засіб поповнення індивідуального словника того, хто пише, власне, в першу чергу саме задля цього вони й появились» [74]. Отже, зведені тематичні словники народної лексики – актуальні й корисні для науки й практики.

Проте, на сьогодні ще дуже мало створено діалектних словників української мови, і більша частина українських говорів представлена невеликими словниками або іншими працями цієї галузі. «Лексичний атлас української мови» міг би дати великий за обсягом і цікавий у змістовому плані матеріал.

На сьогодні опубліковано кілька досить значних за обсягом словників української народної номенклатури рослин: «Українська номенклатура висших ростей» М. Мельника, «Словник ботанічної номенклатури». Велику кількість народних назв рослин зібрано в працях М. Анненкова, І. Верхратського, Ф. Вовка (Волкова) а також у «Словнику природничої термінології», «Словнику сільськогосподарської термінології» П. Сабалдира, «Атласі ботанічної лексики української мови» І. Сабодоша та інших. Крім того, такий матеріал наявний у рукописних словниках закарпатських говірок І. Панькевича і М. Грицака, інших рукописних діалектних словниках, кандидатських дисертаціях М. Фещенка, Л. Симоненко, А. Капської, Л. Фроляк, Л. Москаленко, О. Миголинець, І. Сабодоша та інших.

Зведений тематичний словник ботанічної лексики – це збірка українських народних назв рослин у говорах України. Цей словник включає

також матеріали з рукописного «Лексичного атласу української мови» і словник М.Грицака, які зберігаються в Інституті української мови НАН України. Отже, створення зведеного тематичного словника однієї галузі може послужити стимулом та зразком для створення подібних словників, присвячених іншим тематичним групам слів української мови.

Останнім часом у мовознавстві стали активно вивчати лексику говорів української мови, зокрема тематичну групу одягу, яка є однією з найбільш архаїчних і широко вживаних. У лексикології української мови досліджувалися назви одягу на протязі XIV–XVIII століть. Наприклад, Г. Войтів у своїй дисертації систематизувала та описала назви верхнього одягу, виявила їх перші фіксації та простежила семантичні зміни в течії часу. Г. Миронова розкрила історію назв одягу у писемних пам'ятках Київської Русі, використовуючи етимологічний аналіз слів та порівняння з іншими слов'янськими мовами. Українське мовознавство також має багато спеціальних досліджень, де вивчаються назви верхнього одягу на сучасному етапі. Наприклад, у працях Ф. Бабія про поліські назви одягу відзначаються особливості семантики зафіксованої лексики, принципи та способи номінації, а також встановлюються міждіалектні відповідності. Вивчення структурно-семантичних, ареальних та етимологічних аспектів лексики, що позначає одяг, у говірках Середнього Полісся було проведено Г. Гримашевич [26]. Н. Пашкова здійснила структурно-семантичну, генетичну та ареальну характеристику загальних назв та назв верхнього одягу в українських говорах Карпат [68]. Під час свого дослідження назв одягу на Донеччині, Н. Клименко виявила особливості структурної організації і семантики лексичної групи, а також дослідила специфіку говіркової лексики, звертаючи увагу на взаємозв'язок між архаїчними та інноваційними рисами. Вона також дослідила особливості просторового розподілу назв одягу у східностепових говірках [43]. Також Т. Щербина, досліджуючи назви одягу в говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя, аналізувала семантичну

структуру лексики, лексичну мотивацію назв одягу та географічний розподіл мовних одиниць в рамках обстеженого континууму [83]. Цій проблемі присвячено статті З. Бичка «Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі» [8], Л. Анисимової «Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках» [1], Л. Лисиченко «Архаїчні назви одягу в говірках східної Слобожанщини», Д. Неділька «Назви одягу і взуття в говірках Чернігівщини» та інші.

Загалом, тематичні словники – лексикографічні праці, що сприяють накопиченню мовного матеріалу і створенню корпусу української мови. Тематичні словники, присвячені збору назв одягу на сьогодні є цінними, бо дають змогу зафіксувати діалектну лексику окремих регіонів, яка згодом може послужити цінним джерелом створення «Атласу української мови».

Досі немає однозначної думки стосовно понять лексико-семантична група та тематична група. Вказуючи на спільність таких понять, мовознавці підкреслюють, що вони виражають об'єктивну дійсність, однак далі вчені розмежовують ці поняття, зазначивши, що лексико-семантична група слів є продуктом законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови, а тематична група слів залежить від рівня знань того чи іншого народу й уміння класифікувати явища дійсності. Так, підставою для виокремлення тематичних груп слугує поняттєвий (екстралінгвальний) принцип, а саме предметно-логічний зв'язок між поняттями, позначуваними словами тематичної групи. Тобто розглядають тематичну групу як об'єднання значень слова, в основі якого лежить подальше членування спільного поняття, яке входить до змісту категорії пізнання. У лексико-семантичній групі як структурно-семантичній одиниці присутній семантичний зв'язок слів та їхніх значень, ієрархічний порядок їхньої організації, автономність одиниць. Тематичні групи – це групи термінів різних частин мови в межах семантичного (термінологічного) поля, об'єднані за однією темою, виразником якої є денотативна ознака. Тому лексико-семантична група – це

група термінів у межах тематичних груп, об'єднаних за їхнім лексичним значенням або спільним компонентом значення. Загалом такий поділ має умовний характері. Власне тому розглядаємо лексико-семантичні групи як семантичні угруповання термінолексем, об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою в межах тематичної групи. Семантичні зв'язки між словами в межах таких груп різноманітні: частина й ціле, функціональні зв'язки предметів, а також родо-видові відношення. Тематичні групи трактуємо як відкриті об'єднання номінацій, між поняттями яких наявний предметно-логічний зв'язок. Кожна група таких слів пов'язана спільними значеннєвими прикметами, за якими ці слова співвідносяться як складники тематичної цілісності.

Розділ 2

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСЕМ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ОДЯГ»

Лексика на позначення одягу є однією з найбільш давніх і водночас динамічних у мові. Вона виразно демонструє зміни у традиціях і побуті мовців, унаслідок чого лексеми розширюють чи звужують семантику, зникають, замінюються іншими. Тому закономірно, що ця тематична група є об'єктом постійного зацікавлення лінгвістів.

Досліджувана лексика із Словника, який є тематичним і становить спробу репрезентації лексики таких лексико-семантичних груп: загальні назви одягу, назви плечового одягу, назви поясного одягу, назви одягу новонароджених, назви головних уборів, назви тканини, назви прикрас, назви взуття. Реєстр Словника налічує понад 2500 словникових статей. Тлумачення багатозначних у говірках лексем обмежено тематичною групою.

Зважаючи на опрацьований матеріал, класифікуємо його за такими критеріями:

- статтю носія: чоловічий та жіночий
- за віком (одяг для жінок): дівочий, вбрання для молодниць та літніх жінок.

Серед інших чинників, що впливають на структурування, важливими є:

- кліматичні умови: одяг зимовий, літній, демісезонний;
- функції: натільний, поясний або стеговий, нагрудний, верхній, або становий, взуття, головні убори;
- призначення: святковий, буденний, робочий, обрядовий.

Серед класифікаційних ознак, які дають змогу виокремити різновиди одягу, варто звернути увагу на ще й на а) матеріал; б) крій; в) конструкцію; г) техніку шиття, його технологію; г) спосіб носіння; д) характер їх поєднання.

Розглянемо тематичну групу «назви одягу» детальніше, виокремивши при цьому лексико-семантичні групи і мікрогрупи, а також словотвірні та семантичні особливості лексики на позначення названих найменувань.

2.1. Лексико-семантичні групи тематичної групи «назви одягу»

У тематичній групі назв одягу вирізняємо лексико-семантичні групи, семантичні мікрогрупи та семантичні ряди. Серед них:

- 1) ЛСГ «загальні назви одягу», яка включає семантичні мікрогрупи: а) загальні назви одягу; б) назви буденного одягу; в) назви святкового одягу;
- 2) ЛСГ «назви плечового одягу» із двома семантичними мікрогрупами: а) назви спіднього плечового одягу; б) назви верхнього плечового одягу;
- 3) ЛСГ «назви поясного одягу» з семантичними мікрогрупами: а) назви жіночого поясного одягу; б) назви чоловічого поясного одягу;
- 4) назви дитячого одягу.

Усі назви становлять систему лексичних одиниць, перебувають між собою у тісних взаємозв'язках, позначаючи «сукупність виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло» [77]. Унаслідок полісемії вони можуть належать до різних груп іменувань.

2.1.1. ЛСГ «загальні назви одягу»

У межах цієї ЛСГ виділяємо мікрогрупи: а) загальні назви одягу; б) назви старого одягу; в) назви нового одягу.

У Словнику зафіксовано варіанти найменувань на:

А) семантична мікрогрупа «загальні назви одягу»: одяг, одежа, які СУМ трактує як «сукупність речей, якими людина покриває своє тіло» [77], як і їхні словотвірні варіанти одержина, одержинка, вдяганка, одівання. За словником Б. Грінченка, убрання має два значення: «1) Одежда; платье. 2. Брюки, штани» [76, IV, с. 308].

Б) семантична мікрогрупа «назви старого/буденного одягу»

Семантичну мікрогрупу назв старого поношеного одягу представлено великою кількістю лексем, в основу яких покладено різні мотиви номінації. Серед них назви на означення зовнішнього вигляду, пов'язаного з тривалим використанням речей: трап'я, тряпка, тряпки, старйо, старий одяг, ізношене, ізношений одяг, ісхожений одяг, ходжене, піддержаний одяг, недоноски, переносок, переноски, лахмоття, лахміття, ганчір'я, ганчірки, барахло. Згідно із СУМ, старим вважають одяг, «який довго був у вжитку, став ветхим, іноді навіть непридатним для використання» [77]. Назви тряпка, трап'я, тряпки, на думку дослідників, пов'язані з дієсловом тріпати, стріпки «торочки» [36, III, с. 663; с. 131]. Субстантиви старе, старйо та словосполучення старий одяг «старий, поношений одяг» мають прозору мотивацію й утворені за мотиваційною ознакою «зовнішній вигляд». Лексеми недоноски, переносок, переноски, ізношений, ісхожений одяг, піддержаний одяг у досліджуваних говірках мають значення «старий, поношений одяг». Вони мотивовані, окрім диференційної ознаки «зовнішній вигляд», ще й призначенням одягу. До складу назв входять дієприкметники, напр. ізношений та ін., що є формами дієслова іносити та под. Віддієслівні іменники недоноски, переносок, переноски утворені суфіксальним способом словотвору за допомогою суфіксів -ок-, -к- та є похідними від недоносить, переносить. Очевидно, вони виникли від «носити те, що хтось недоносив, тобто поношене або переношене». Назви лахмоття, лахміття споріднені зі словом лахи, що в сучасній літературній мові кваліфіковане як розмовне із семантикою «дуже старий, подертий одяг; предмети одягу, білизни» [77]. Етимологічний словник виводить значення слова від праслов'янського *lahъ, пор. лахмай «людина в лахмітті, лахман», «лахміття», «лахматий, кошлатий, покритий лахміттям», лахман «шмаття, ганчір'я, патли», лахманы «лахміття, ганчір'я, обноски» тощо [36, III, с. 202–203]. Згодом слово лахи вживається із значенням «зневажлива назва поганого, потертого одягу». Лексеми ганчір'я,

ганчірки мотивовані зовнішнім виглядом, оскільки в літературній мові назва ганчірка зафіксована зі значенням «шматок старої, зношеної тканини» та зі зневажливими значеннями «зношений старий одяг, білизна», «жіночі убори», «безвольна, безхарактерна людина» [77].

За Етимологічним словником, назва ганчірка є запозиченням із польської мови, де позначає «шматину для витирання рук» [36, I, с. 468].

Спорадично на позначення старого, зношеного одягу фіксуємо назву барахло, що, як вважають упорядники ЕСУМ, має значення «старі речі» [36, I, с. 140]. Досліджуваний словник ще подає значення: «одяг»; «старі речі домашнього вжитку».

У досліджуваній мікрогрупі старого одягу вирізняємо семантичну підгрупу назв одягу, не придатного для носіння: негодне, непотріб. В основу цих найменувань покладено мотиваційну ознаку «оцінка придатності до подальшого використання». Перше слово утворено шляхом переходу прикметника в іменник, а назва непотріб – усіченням слова непотрібний.

Словник на позначення буденного робочого одягу фіксує складені назви робочий одяг, буденний одяг, повсякденний одяг, будний одяг, одяг на кожен день, одяг на кожний день.

Назви дрантя відображають мотиваційну ознаку «результат фізичної дії». У Словнику цю назву фіксуємо з ремаркою емоційно-забарвлений «лахміття, старий, дуже поношений, порваний одяг».

Назва гуманітарка «загальна назва сучасного одягу, який отримують як гуманітарну допомогу» утворена за мотиваційною ознакою «наслідок виникнення».

Назва совдеповське «одяг, який виготовляли і носили у Радянському Союзі» утворена шляхом переходу прикметника в іменники і мотивована часом виникнення.

В) семантична мікрогрупа «назви нового/святкового одягу»

Виокремлюємо із Словника семантичну мікрогрупу на позначення назв нового одягу: новий одяг, новеньке, обновка. Лексема новеньке мотивована зовнішньою ознакою.

Цю мікрогрупу презентують назви святкового одягу, який найчастіше використовують із нагоди якоїсь визначної суспільної чи релігійної події. Мотиваційна ознака «призначення» покладена в основу номінацій святкового одягу: празничне, празникове, на празник, сваткове, про свато, на свято; одежа виходна, про вихід, на виход, нарядне, до церкви, у неділю. Словник фіксує назву нарядне із значенням «одяг, добре святкове вбрання».

Отже, назви групи мотивовані різними ознаками: а) «дія» (одяг, вдяганка); б) «результат фізичної дії» (дрантя); в) «зовнішній вигляд» (лахмоття); г) «оцінка придатності до подальшого використання» (негодне); ґ) «призначення» (робочий одяг, коло хати, до церкви); д) «час використання» (на кожен день); е) «час чи джерело виникнення» (совдеповське, гуманітарка).

У межах ЛСГ загальних назв одягу функціонують лексеми, яким характерна фонетична варіація (вбрання, убрання; лахмоття, лахміття), акцентуаційна (тряпки – тряпки), морфологічна (старе, старйо, старий одяг), словотвірна варіативність (одяг, одежа, одежина, одежинка).

Отже, ЛСГ «загальні назви одягу» становить розгалужену структуру, компоненти якої репрезентують опозицію «старий одяг» – «новий одяг», за структурою є однослівними і багатоконпонентними назвами з різноманітними мотиваційними ознаками.

2.1.2. ЛСГ «назви плечового одягу»

У діалектологічній практиці найменування цієї групи дослідники класифікують по-різному залежно від диференційних ознак: назви верхнього одягу, нагрудного одягу, одягу, який становить поєднання нагрудного і стегового одягу, сорочки та її частин тощо, враховуючи при цьому ще й

матеріали, крій і довжину одягу і виділяючи ще такі мікрогрупи (Н. Клименко); назви плечового одягу (назви сорочки та її деталей); назви чоловічого костюма; назви жіночого одягу (одяг поверх сорочки); назви верхнього одягу; враховують у лексико-семантичній групі верхнього плечового одягу «стать», «наявність чи відсутність рукавів», «довжину», «матеріал» [20]; назви плечового одягу розподіляють на групи за «місцем розташування на тілі»: назви верхнього одягу; короткого плечового одягу (носять під верхнім); спіднього одягу; сорочки та її деталей (Г. Гримашевич) [29]; назви верхнього, нагрудного та спіднього одягу (Г. Березовська).

У нашому дослідженні в цю лексико-семантичну групу включаємо дві семантичні мікрогрупи: а) назви спіднього плечового одягу; б) назви верхнього плечового одягу.

2.1.2.1. Назви спіднього плечового одягу

До цієї семантичної мікрогрупи відносимо два семантичні ряди:

1) назви спіднього плечового одягу, який одягають безпосередньо на тіло;

2) назви спіднього плечового одягу, який носять поверх сорочки.

1. До першого СР назв натільного одягу належить назва сорочка. Це один із «найдавніших елементів убрання, оскільки майже до початку ХХ ст. була єдиним видом натільного одягу на всій території України» [46, с. 94]. Сорочка могла мати різні рукави (суцільним, з плічками і зібраними рукавами); стоячий /виложистий комір; вишита різноманітними техніками; різної довжини. Саме «сорочка виконувала обрядову функцію під час весільного, поховального й сільськогосподарських обрядів» [29, с. 60].

Назва сорочка фіксується в пам'ятках ще з XI століття і є «спільнослов'янським утворенням за допомогою суфікса -ьк- від слова сорока «сорочка», «мішок»; праслов'янське *sorky, зменшене *sorcica, *sorcьka наявна вже в давньоруській мові» [36, V, с. 358]. Л. Пономар

тлумачить цю назву за народною етимологією за «кількістю використання робіт для виготовлення цього виду одягу» [73, с. 11].

Словник СУМ подає такі визначення слова: «1. Жіноча або дитяча натільна білизна. 2. Чоловіча натільна білизна або одяг, що надягають поверх білизни, для верхньої частини тіла. 3. Захисна оболонка чого-небудь. 4. Порожнина в машинах і апаратах, признач. для циркуляції рідини або газу, які охолоджують чи нагрівають що-небудь» [77].

Залежно від призначення, розрізняють три типи сорочок: буденні, святкові й обрядові. Буденні сорочки вирізнялися від інших грубшою тканиною (це домоткані лляні, конопляні або конопляно-лляні полотна переважно біло-сірих відтінків), наявністю підтички для можливості її заміни при зношені і незначним оздобленням або його повною відсутністю. Їх могли вишивати лише на манжетах, горловині, пазушному розрізі та іноді по долу вузькими орнаментальними смугами. Святкові вишиванки, які вдягали під час різних релігійних календарних празників, і обрядові сорочки, передовсім для заручин, весільні («слюбні» або шлюбні) й «на смерть» шили додільного крою із значно тоншої та білішої тканини (також домотканих лляних, конопляних чи конопляно-лляних полотен або фабричного бавовняного полотна) й пишно декорували вишивкою манжети, рукава, уставки, плечі, комір, пазушний розріз, пазуху, спину і зазвичай низ, а також прикрашали з'єднувальними оздоблювальними швами. До речі, святкова й обрядова жіноча сорочка не розділялася поперечним швом на дві частини, як буденна, а завжди шилася додільною з огляду на вірування праукраїнців у те, що шов міг переділити життєвий шлях людини. Не рідко зношені святкові сорочки використовували як буденні, часто змінюючи крій із додільних на сорочки з підтичкою, яку при потребі міняли. Залежно від типу крою плечової частини виробу, виділяють чотири різновиди сорочок: тунікоподібні, з уставкою (вставкою, поликом), з цільнокрійним рукавом та на кокетці.

Різноманітність видів сорочки зумовлена такими ознаками: стать користувача, крій, матеріал виготовлення, виробництво, час носіння, спосіб носіння, наявність / відсутність / особливості декору та орнаментациї, стан одягу.

На позначення виробу за «особливостями виготовлення та крою» сформовано семантичні ряди на позначення чоловічої та жіночої сорочки: на позначення жіночої сорочки: сорочка до уставки, (уставка – «вишита вставлена смуга на плечах жіночої сорочки» [77]), сорочка голошийка. Словосполучення сорочка голошийка утворене від словосполучення гола шия (можливо, відсутній вишитий комірець).

Крій чоловічої сорочки зумовлює назви, виражені аналітичними сполуками: сорочка до гестки, сорочка до гесточки (гестка – «елемент жіночої сорочки, кокетка, до якої пришивали переднє й заднє полотнище» [36, II, с.47]); за «особливостями виготовлення» утворено назву ткани сорочка; відповідно до особливостей рукавів і їх приєднання, виявлено назви сформовані за диференційними ознаками «оздоблення» сорочки та її елементів: сорочка до пухликів (піхлики – здори, призібрання), брижики, на рукавах збори, на рукаві бухти.

До семантичного ряду лексеми сорочка відносимо такі назви:

а) за найменуванням матеріалу: байкова – «з байки»; бамбакова – «з домотканого полотна в десять пасом, до якого додавали білі нитки промислового виробництва», пор. бамбак – «домоткане тонке бавовняне полотно з околиць Коломиї»; гребінна, пор. гребінна бавовна «м'яка, яскрава, не линяє, резинку тримає, прекрасно веде себе в роботі»; домоткана – з домотканого полотна; лляна – з лляного полотна; рядів'яна – пор. рядно; шовкова – спідня шовкова жіноча сорочка з мереживом (комбінація, комбінашка, рубашка, сорочка);

б) за якість матеріалу: груба;

в) за часом носіння: буденна / будошна – «з домотканого полотна в десять пасом; сорочка десятчана»; святна / святошна;

г) за оздобленням: вишита – «вишита сорочка; вишиванка»;

д) за найменуванням місцевості: гуцульська / українська – «вишита сорочка; вишиванка»;

е) за особливостями крою і пошиття: десятинна / десятипасимкова / десятчана – «в десять пасом; сорочка десятчана»; подільна – «верхня частина пошита з тонкого полотна», а нижня – «з грубого»; тринадцятипасимкова / тринадцятна – «з домотканого полотна в тринадцять пасом; тринадцятна»;

є) за призначенням: матроська / моряцька – «матроська спідня смугаста сорочка; тільняшка»; солдатська – «військова сорочка з цупкої тканини; гімнастерка»; нічна – «в якій сплять (ночнуля, ночнуха, ночнушка, рубашка, рубашка нічна, соня)»;

ж) способом носіння: спідня – «з тонкого полотна».

До семантичної групи «сорочка» відносимо ще такі найменування, що відображають особливості деталей сорочки: голошійка – сорочка чи плаття з великим круглим вирізом на шії; гуцулка – вишита сорочка; вишиванка; коротишка – чоловіча сорочка з короткими рукавами; безрукавка; косоворотка – чоловіча сорочка із застібною з боку; майка – трикотажна сорочка без рукавів і коміра; соколка – чоловіча сорочка з короткими рукавами; безрукавка; чохол – жіночий одяг у вигляді сорочки з непрозорої тканини, який одягають під прозору сукню). у побуті також використовують застарілу лексику на позначення сорочки: рукав'янка – жіноча полотняна сорочка з рукавами та ін.

У значенні вишита сорочка вживається: вишиванка, гуцулка, малороска, сорочка вишита, сорочка гуцульська, сорочка святна, сорочка українська.

До ще однієї групи іменувань належить назва сукня / плаття. Плаття – «1. Жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить

єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; сукня. 2. Довгий легкий чоловічий одяг без застібок».

До цієї семантичної групи відносимо такий ряд іменувань:

– за призначенням: весільне – весільне плаття нареченої (плаття свадібне, плаття шлюбне, сукня); вихідне – святкова сукня.

– формою крою: в обтяжку / вузьке / до талії / до стану / облягаюче /завужене / в талію – плаття, яке щільно облягає стан; відрізне по талії / з відрізною талією – приталене плаття з поперечним швом на талії; плаття з відрізною талією – приталене плаття з поперечним швом на талії; плаття з відрізною талією; вільне/ просторне /провольне/ обширне / вільного крою – 1. плаття для вагітної жінки, вузьке в плечах і розширене донизу; плаття розкльощонне. 2. неприталене плаття; плаття пряме; одноцільне – плаття, пошите з одного шматка тканини, невідрізне в поясі тетянкою – густо зібране в поясі; сарафан – на бретельках; японка / японша – 1. легке плаття без рукавів із приспущеними плечима (японша). 2. блузка без рукавів із приспущеними плечима. 3. приспущений рукав, який становить одне ціле з плечем одягу; рукав спускний. 4. блузка без рукавів. 5. приспущений короткий рукав, зібраний зверху. 6. блузка на бретельках. 7. широка спідниця на резинці;

– за назвою матеріалу: кашемірове; крепдишинове;

– за деталями: із станіком

– за часом носіння: літнє – з короткими рукавами.

За функціональним призначенням можна спостерігати такі іменування, які представляють синонімічний ряд: плаття розкльощонне – плаття для вагітної жінки, вузьке в плечах і розширене донизу (балахон, льоля, плаття вільне, плаття вільного крою, плаття обширне, плаття просторне, плаття свободне, плаття вільного покрою, плаття широке, розлітайка, трапеція).

Не відносяться до фонетичних варіантів назви сукенка і суконка, зважаючи на значення: сукенка – жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає

спідниці; сукня, натомість лексема суконка багатозначне: 1. Спідниця із сукна; сукня. 2. Жіноче півпальто із сукна; полупальто. 3. Піджак із сукна. 4. Запaska із сукна. 5. Плаття із сукна. 6. Кофта із сукна. 7. Хустка із сукна.

Отже, абсолютними синонімами є слова сукня / плаття / сукенка – 1. Жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці.

До назв плечового поясу відносять і лексему халат – довгополий просторий домашній одяг на гудзиках або з поясом, з короткими чи довгими рукавами. Назва поширена такими атрибутивними номінаціями:

– за назвою тканини: байковий; вельветовий; халат махровий; плюшевий; ситцевий; фланелевий;

– за призначенням: медичний; робочий; спецовочний тощо.

Отже, найменування групи нижнього плечового поясу становлять велику групу іменувань як сучасних, так і застарілих. Найпоширенішими назвами цієї групи є сорочка (56 назв) та плаття (48 назв) з атрибутивним компонентом та одноклексемні на позначення різновиду цього класу.

2.1.2.2. Назви верхнього плечового одягу

Репрезентантом семи «верхній одяг» є лексема пальто, що запозичена з французької мови та відома іншим слов'янським мовам [36, IV, с. 269]. Слово виражає загальну семантику не залежно від матеріалу виготовлення, особливостей крою (довге, коротке, розширене), сезону носіння, ознак «тепле – легке», «чоловіче – жіноче» та ін.: пальто – довгий верхній одяг із фабричної тканини. У «Словнику української мови» пальто – «верхній одяг довгого крою, що одягається поверх плаття, костюма і т. ін.» [77].

За диференційними ознаками:

– «матеріал виготовлення» виявлено відносні прикметники, які мотивовані назвою тканини: балонове – з непромокальної тонкої синтетичної тканини; бобрикове – з грубого сукна; ватне / ватове – пальто з ватною

підкладкою; пальто зимове; кашемірове – з кашеміру; кримпленове – з кримплену; суконне – з сукна; шевйотове – з шевйоту (пор. шевйот – м'яка, легка, тепла, трохи ворсиста вовняна або напіввовняна тканина. отримують її з ниток камвольного прядіння, шляхом саржевого переплетіння. первісно шевйот виробляли з вовни овець шевйотської породи, але може також застосовуватися вовна інших мериносоподібних овець); шкіряне / кожане – зі шкіри (кожанка); бостонове – зимове жіноче пальто синього кольору з каракулевим коміром (пор. бостон – шерстяна тканина саржевого переплетення, виготовлена з шерсті мериносів, скрученої в 2 і більше ниток (кольори синій, чорний, коричневий));

– за часом носіння: весняне / демісезонне – без утепленої підкладки; демісезонне (літнє, осіннє, сезонне); зимнє/ пальто зимове – з ватною підкладкою; зимове; літнє – без утепленої підкладки; пальто демісезонне;

– за аксесуарами: з капою / з капюшоном – з відлогою; з капюшоном.

Пальтом номінують також виріб, виготовлений з обробленої шкіри без хутра. Цю диференційну ознаку передають дублети – прикметники шкіряний, який є літературною нормою [77], та кожаний, що функціонує в діалектах та відомий багатьом слов'янським мовам [36, II, с. 492–493].

Окрім названих, лексема пальто реалізується такими номінативними одиницями за диференційними ознаками:

– матеріал, спосіб обробки: дублянка – 1. Пальто з дубленої шкіри. 2. Будь-який верхній одяг із дубленої шкіри. 3. Куртка з дубленої шкіри; полусачок /склінка – жіноче півпальто із сукна; полупальто;

– спосіб пошиття, крою: макінтош – 1. Пальто, розширене донизу, з рукавом регланом. 2. Плащ із непромокальної прогумової тканини. 3. Широкий верхній одяг. 4. Довгий верхній одяг, розширений донизу; манто – 1. Жіноче пальто, розширене від плечей донизу. 2. Короткий сукняний чи хутрянний верхній одяг; полька – 1. Довге жіноче пальто, розширене донизу. 2. Легка жіноча куртка.

Отже, найвиразнішою ознакою реалії, яка може номінуватися лексемою пальто, є матеріал виготовлення – натуральна чи синтетична тканина або шкіра. Ця лексема утворює опозицію до номінацій верхнього одягу, виготовлених із хутра.

Диференційною ознакою верхнього одягу є його довжина: бурка – 1. Довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою (бушлак, гуня, гунька, каптан, кирея, манта, накидка, опанча, свита, свитка, чугаїна). 2. Довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свита. 3. Довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна без рукавів. 4. Короткий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свитка. 5. Довгий верхній чоловічий одяг із плащової тканини з капюшоном. 6. Тепле чоловіче півпальто; бушлак – 1. Верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна (жупан, кирейка, сюртук). 2. Довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою; бурка. 3. Чоловічий військовий піджак; ватовка – короткий верхній одяг на ваті; ватник; доха – 1. Довгий зимовий жіночий одяг із хутра; шуба; гуня – 1. Довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свита; кирея – 1. Довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свита; лапсердак – 1. Старовинний довгий верхній одяг. 2. Піджак. 3. Будь-який одяг, розширений донизу. 4. Короткий верхній одяг на ваті; ватник. 5. Верхній чоловічий одяг, в якому ходили в негоду; малахай – довгий верхній чоловічий одяг; манта – довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою; бурка; кирея – 1. Довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна та ін.

Короткий одяг номінують: бейлик – короткий верхній жіночий одяг із підкладкою; кокнетка – короткий верхній одяг на ваті; ватник; короташ – 1. Будь-який короткий верхній одяг. 2. Короткий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свитка. 3. Жіноче півпальто із сукна; полупальто. 4. Короткий верхній жіночий одяг, утеплений ватою. 5. Короткий верхній одяг із хутра; полушубок. 6. Короткий жіночий піджак. 7. Коротка спідниця; короташка –

верхній короткий одяг із домотканого грубого сукна; коротушка – короткий верхній одяг на ваті; ватник; куртка – короткий верхній чоловічий чи жіночий одяг; літничок – короткий одяг із домотканого грубого сукна та ін.

Окрім аналітичних іменувань для позначень різновидів курток (балонієва – з тонкої непромокальної синтетичної тканини (балонія, балонка); камуфляжна – чоловіча куртка з цупкої зеленої з жовтими плямами тканини), Словник фіксує і інші лексеми на позначення цього одягу, загалом 27 іменувань: балонія – з тонкої непромокальної синтетичної тканини; куртка балонієва; бушлат – 1. Чоловіча куртка з ватною підкладкою, покрита тканиною синього кольору. 2. Чоловіча куртка з ватною підкладкою, покрита тканиною захисного кольору; ватник; вітровка; жерсі – легка куртка з поролоновою підкладкою; камбойка – 1. Коротка шкіряна куртка. 2. Легка куртка з капюшоном, розширена внизу. 3. Тепла кофта із застіркою на шиї. 4. Вишита безрукавка. 5. Чоловічий довгий піджак. 6. Тепла жилетка на гудзиках. 7. Короткий одяг без рукавів і застібок. 8. Чоловічий капелюх; кацавейка – 1. Широка жіноча куртка з ватною підкладкою; кітель. Формена одnobортна куртка із стоячим коміром – кожанка – шкіряна куртка; москвичка – 1. Чоловіча зимова куртка; осінка – 1. Будь-яка осіння куртка; плюшка – 1. Жіноча плюшева куртка з ватною підкладкою (доха, дошка, лизьоха, сучка, шубка); пуховик – 1. Куртка на пуху; фуфайка – стьобана куртка на ваті (ватник, ватянка, гунька, москвичка, строчанка, тілогрійка); штормівка – чоловіча куртка з цупкої зеленої з жовтими плямами тканини та ін.

До різновидів курток належить і лексема: піджак – 1. Верхня частина костюма у вигляді куртки з рукавами й полами на гудзиках. 2. Верхній короткий сукняний одяг із домотканого грубого сукна. Характеристика цього одягу відповідає таким ознакам:

– для жінок: жакет – жіночий піджак (жакетка, жупан, короташ, літник, осінка, полька, сачок, твінчик);

– тканина: бурнус – 1. Брезентовий піджак із накладними кишенями і капюшоном. 2. Довгий, широкий жіночий кожух; осінник / осінчик; піджак – жіноче півпальто із сукна; полупальто; герик – 1. Чоловічий жакет із грубої тканини. 2. Легкий короткий жіночий одяг типу жакета. 3. Жилетка. 4. Легка курточка з капюшоном. 5. Легка куртка.

– призначення: спецівка – робочий повсякденний одяг у вигляді піджака.

– особливості крою: сачок – 1. Жіночий піджак; жакет. 2. Теплий короткий верхній жіночий одяг. 3. Жіноча зимова сукняна куртка з коміром. 4. Кофта. 5. Жіноча приталена куртка. 6. Легка жіноча куртка; твінка – Чоловічий піджак; жакет; смокінг – 1. Чорний піджак з довгими, обшитими атласом вилогами. 2. Костюм зі штанів і піджака з довгими, обшитими атласом вилогами та ін.

Диференційну ознаку «сезон носіння» («легкий одяг» – «утеплений одяг»), проте поширений і прикметну демісезонний «призначений для носіння весною і восени» [77]. Цей прикметник запозичено з французької мови, де він є складним словом, утвореним від *demi* – половина і *saison* – сезон [36, II, с. 30].

Репрезентує демісезонний одяг лексема осінка «будь-яка осіння куртка», мотиватором якої послугувала назва пори року; утеплений одяг (бунда – тепле чоловіче півпальто); легкий одяг (герик – 1. Чоловічий жакет із грубої тканини. 2. Легкий короткий жіночий одяг типу жакета. 3. Жилетка. 4. Легка курточка з капюшоном. 5. Легка куртка).

Розгалужену семантичну структуру в мікросистемі назв верхнього одягу має лексема бунда – «вид суконного пальта»; «короткий хутрянний одяг»; «кожух без рукавів», «тепла білизна», «занадто широке пальто», «плаття», «сарафан», «дитяче (переважно дівчаче) плаття». Запозичена вона через польське та словацьке посередництво з угорської і східнороманських мов, де є етимологічно неясним [36, I, с.295]. У досліджуваних говірках

лексема бунда номінує одяг за особливостями крою. Переважна більшість семантичних відтінків об'єднані навколо семи «широкий, вільний»: «будьякий довгий одяг, вільного покрою, розширений донизу», «довгий верхній жіночий стьобаний одяг, розширений внизу», «зимове широке жіноче пальто», «широкий одяг із домотканого грубого сукна, який підперезують у стані», «широкий плащ із капюшоном», «широкий одяг без рукавів із зав'язками на шії». У семантичній структурі лексеми бунда спостерігаємо явище енантіосемії, внаслідок чого слово може позначати різновиди одягу за диференційними ознаками: «довгий» – «короткий»: «довге жіноче пальто», «довгий одяг із домотканого грубого сукна» – «тепле чоловіче півпальто», «короткий верхній зимовий одяг із домотканого грубого сукна». Так само лексема каптан – 1. Короткий верхній чоловічий одяг. 2. Довгий верхній чоловічий одяг.

У ряді говірок лексемою бунда номінують одяг не за особливостями крою, а за його естетичним виглядом, зумовленим зношеністю одягу, його призначенням, відповідністю фігурі: «старий верхній одяг, у якому виконували роботу по господарству», «негарний одяг». Зі значенням «довга, погано підігнана до стану одежа (переважно жіноча)» лексема бунда відома й іншим говіркам української мови [36, I, с.295].

Ряд семантичних варіантів слова бунда, ускладнених додатковими диференційними ознаками, слугує для номінації теплого одягу: «зимова куртка без гудзиків», «безрукавка, утеплена ватою». Семи «широка жіноча спідниця», «широкий халат», «довге жіноче плаття вільного покрою», «довге дитяче плаття вільного покрою», «довга спідня жіноча сорочка», «довга дитяча сорочка», що виокремлено в семантичній структурі лексеми бунда, включають цю лексему до іншої мікрогрупи найменувань верхнього одягу.

Значення верхнього одягу має лексема безрукавка. Вона реалізована у таких мовних одиницях: душегрійка – 1. Безрукавка, утеплена ватою; жилетка. 2. Безрукавка з хутряною підкладкою; тілогрійка. 3. Короткий

верхній одяг на ваті; ватник; жилет – плетена безрукавка з гудзиками; жилетка, безрукавка зимня, бунда, ватник, ватянка, душегрійка, камізелька, кацавейка, тілогрійка, тужурка, тулуб – безрукавка, утеплена ватою; китайка – коротка жіноча безрукавка; корсаж – 1. Приталена вишита жіноча безрукавка; корсетка. 2. Безрукавка на шнурках; корсет – 1. Приталена вишита жіноча безрукавка; корсетка. 2. Безрукавка без застібок. 3. Верхня частина плаття, яку стягують ззаду шнурками. 4. Верхня частина плаття, що облягає тіло; корсаж; корсетка – 1. Приталена вишита жіноча безрукавка (корсаж, корсажка, корсет). 2. Жіноча безрукавка, оздоблена бісером. 3. Жіноча безрукавка з розпіркою ззаду; тілогрійка – 1. Безрукавка, утеплена ватою; жилетка. 2. Стьобана куртка на ваті; фуфайка 3. Безрукавка з хутряною підкладкою (душегрійка, каптан, кошуля). 4. Плетена безрукавка з гудзиками та ін.

На позначення верхнього плечового одягу вживається і лексема кофта – 1. Плетена кофта з гудзиками (в'язанка, джемпер, кофта в'язана, кофточка). 2. Легкий жіночий одяг до пояса; блузка. 3. Плетена кофта без коміра і застібок, яку одягають через голову; джемпер.

Ця лексема входить у двочленні іменування атрибутивного типу (прикметники/дієприкметники) із вказівкою на спосіб виготовлення: вишита; в'язана – плетена кофта з гудзиками; та назви матеріалу: махерова, стрейчева.

Окрім того, значення лексеми кофта реалізовано у наступних одиницях: венгерка – 1. Тепла шерстяна жіноча кофта. 2. Безрукавка з тонкої тканини, оздоблена вишивкою. 3. Вишита хрестиком блузка; водолазка – без застібок з високим коміром плетена кофта, яка щільно облягає тіло; в'язанка – плетена кофта з гудзиками; кофта; джемпер – 1. Плетена кофта без коміра і застібок, яку одягають через голову (кофта). 2. Плетена кофта з гудзиками; кофта; олімпійка – 1. Спортивна кофта з застіркою і високим коміром. 2. Футболка. 3. Спортивна майка. 4. Кофта з написами. 5. Спортивна легенька

курточка. 6. Теніска чи кофта. 7. Спортивна шапочка. 8. Кофта з капюшоном, на застібці і резинці внизу і рукавах; сведра / светр – плетена тепла кофта без застібок з високим коміром; светр; топик – коротка жіноча кофта, яка облягає тіло й одягається під одяг з великим вирізом; туніка – довга кофта, розширена донизу, яку носять поверх штанів чи спідниці.

На позначення тонкої кофти вживається лексема блузка у різновидових значеннях: козатінка – блузка з короткими рукавами; козачка – легкий жіночий одяг до пояса; блузка; козачок – 1. Легкий жіночий одяг до пояса; блузка. 2. Приталена блузка. 3. Коротка жіноча куртка з овечої шерсті. 4. Рясна спідниця з домотканого грубого полотна, зібрана в поясі на резинку; кофточка – 1. Легкий жіночий одяг до пояса; блузка. 2. Плетена кофта з гудзиками; кофта та ін.

Різновидом верхнього одягу є і накидка, що реалізується у лексемі пельоринка – 1. Легка накидка на жіночому одязі, яка застібається спереду. 2. Широка шлярка на спинці одягу. 3. Широка тонка накидка, яку прив'язують на шії. 4. Хустинка з тонкої тканини. 5. Легка тканина. 6. Тоненька біла спідниця, розширена донизу.

Отже, домінантними диференційними ознаками, які впливають на структуру ЛСГ (лексико-семантичної групи) назв плечового одягу є «стать користувача», «призначення», «довжина», «сезон носіння». Встановлено типові моделі мотивації назв верхнього одягу: «тканина; матеріал виготовлення» – «назва виробу» (кожанка); «частина тіла» – «назва виробу» (душегрійка); «сезон носіння» – «назва виробу» (осінка, пальто зимове).

2.1.3. Лексико-семантична група «назви поясного одягу»

Ключовою при диференціації поясного одягу є ознака «стать», тому лексеми на позначення цього типу вбрання поділяють на дві семантичні групи: назви жіночого поясного одягу та назви чоловічого поясного одягу.

Серед ознак, що впливають на номінацію, релевантні «особливості крою», «матеріал виготовлення», «спосіб виготовлення», «колір», «малюнок», «час носіння», «декорування», «соціальний статус».

Залежно від місця на тілі, у цій групі виокремлюють назви на позначення жіночого стегового одягу та для нижньої частини тіла.

Жіночий поясний одяг, якщо говорити про історичний аспект, «поділяли на незшитий – запаска, дерга, частково зшитий – плахта, горботка, зшитий – андарак, літник, димка, фартух, шорц. За Словником ці назви позначають: дерга – «груба, без прикрас запаска, плахта», літнячка – «легка, літня спідниця», оправка – «виплетений із вовни жіночий пояс».

Семантична мікрогрупа на позначення назв жіночого поясного одягу ключовими номенами є назви спідниця, запаска, плахта.

Назви запаска й плахта вживаються у пам'ятках із XVI століття. Слово запаска (пор. запояск) позначало «назва поясної одежі з незшитих пілок». Утворено від слова «пас, що є запозиченням з польської мови; п. pas - пояс < праслов'янське ројасъ – пояс» [36, IV, с. 302–303]. Етимологічний словник української мови пояснює це слово як «жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що її використовували замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки» [36, III, с. 247]. За диференційною ознакою «матеріал»: запаска із шерстяної матерії; запаска із шовку. Сучасне значення слова запаска – «пояс», «заначка».

Лексема плахта: «жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць переважно вовняної картатої тканини» є запозиченням з польської пол. *plachta* «спідня юпка» [36, IV, с. 275–276], утворює атрибутивні назви черчата (червона). Диференційними ознаками виступають: «колір» – зелена; червона; «особливості малюнка»: в кубики; «час виникнення»: старовинна.

Найповніше представляє групу жіночого поясного одягу назва спідниця, яка утворює словотвірні та фонетичні варіанти сподниця, спідничка та слово

юбка. Походження слова спідниця – «від праслов'янського *spodъ* – низ, пор. п. *spod* – низ, дно; черинь печі» [36 IV, с. 387–388]. Диференційними ознаками слова є «крій»: «з дрібними складками», розширена, зібрана, роскльошона; до пояса, під резинку, на мотузку, в зборки, кльошна, сонцекльош, в складку, складками, фалдами, драпіровка, гофре.

Назви «спідниця плісіровка», «плісірована» «споріднені із плис, плисовий, що запозичені з фр. мови: фр. *plissé* «плісе» пов'язане з дієсловом *plisser* «плісирувати, гофрувати, робити складки, морщити»» [36, IV, с. 449]. Серед сучасних іменувань на позначення семи «широка спідниця» вживають назви: трапеція, сонце, полусонце, сонцекльош тощо. Мотиваційними ознаками таких назв є «зовнішній вигляд».

«Полотнище, шматок тканини для пошиття спідниці, має назву пілка, що «походить від праслов'янського *rola* – сторона, половина» [36, IV, с. 485]. Мотиваційними ознаками таких видів спідниці є «кількість полотниць», тобто клинків – шестиклинка, чотириклинка, восьмиклинка тощо.

За семою «вузька спідниця» утворено назви пряма, в обтяжку, вузька/вузька.

Виявлено назви за такими диференційними ознаками: «матеріал виготовлення»: полотняна, ситцева, рипсова, байкова, сатинова, кашемірова, шерстяна, проста, плюшева; «відсутність / наявність візерунку»: однотонна, ряба, в квіти, квітчаста, з квіточками, картата, в клітинку, кубова, шотланка; «призначення»: празникова, святкова, робоча, буденна; «час побутування»: стара; «оцінка мовця»: гарна; «довжина»: довга, в середину литки; «спосіб і місце носіння»: спідня, нижня, верхня;

Окрему мікрогрупу становить назва фартух: «фартух, жіночий одяг у вигляді шматка тканини із зав'язками, який одягають спереду на сукню чи спідницю», «жіночий одяг у вигляді шматка тканини із зав'язками, який одягають спереду на сукню чи спідницю». Назва – «запозичення через пол. *fartuch* з німецької *Vortuch* – фартух, попередник» [36, VI, с. 186].

Паралельно з цим словом вживається номен передник, що мотивоване «спосіб носіння».

За особливостями крою виявлено назви: зав'язаний, з карманчиками. За мотивацією «особливості крою» покладено в основу назв фартух без передника. За «забарвленням» виникли назви: в клітинку, сірий; за особливостями «матеріалу виготовлення» ситцевий, полотняний.

За структурою назви жіночого поясного одягу представлені словосполученнями за такими моделями: «іменник + іменник» (в наз. та оруд. в.), «іменник + прийменник + іменник» (спідниця в складки); «іменник + прикметник/дієприкметник» (спідниця шерстяна; спідниця розширена). Вживаються і описові сполуки: спідниця до широкої лиштви.

Група назв чоловічого поясного одягу найповніше представлена назвою штани з їхніми різновидами за ДО «крій», «матеріал виготовлення», «призначення». Назва позначає «одяг (переважно чоловічий), який має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ноги». Лексема є «похідною від тюрк. *iston* «внутрішній, нижній одяг, штани» [36, VI, с. 472]. Існує думка, що слово утворене «від дієслова шити – праслов'янське *siti*) й означає первісно «одяг зшитий з двох шматків тканини».

Штани полотняні, з полотна, трикотажні, байкові, з байки, ватяні мають мотивом матеріалом виготовлення. За «місцем виготовлення» виявлено сполуку штани закордонні. За «призначенням» зафіксовано сему «спідні штани»: кальсони, підштанники, сподні, спортивні, більйо. Назва кальсони «запозичена з французької мови, пор.: фр. *caleson* «підштанники»» [36, II, с. 356]. Розмовний варіант підштанники зафіксовано із значенням «чоловіча білизна; спідні» [77]. Широке значення лексеми спортивні (штани) має значення не лише штани для занять спортом, а й «спідня білизна».

На особливості крою вказують назви галіфе: «штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах» [77]. Слово утворене «від прізвища французького генерала G. A. Gallifet» [36, I, с. 461].

Лексема шаровари має сему «широкі штани, стягнені вгорі очкуром, внизу зібрані в зморшки», утворює словотвірні варіанти шароварчики. «Назва запозичена з іранських мов; ір. *šaravāra «штани»» [36, VI, с. 385].

Назва джинси / джінси: «штани з цупкої бавовняної тканини, переважно прошиті кольоровими нитками» [77] протиставляється за основною диференційною ознакою «ширина штанини» слову дудочки.

Сема «короткі штани» репрезентує лексема шорти; святкові штани номіновано брюки (з німецької, пор. brok або broek – штани, що походить від braca [36, I, с. 319]).

Для позначення спіднього чоловічого поясного одягу вживається номен труси, плавки. Перше слово вживається зі значенням «короткі спортивні штани» [36, X, с. 300], а друга – зі значенням «короткі чоловічі труси в обтяжку, звичайно для плавання» [77].

Сему «розпірка спереду чоловічих штанів» реалізує лексема 'матня, розпірка, ширінка: «пор. шир, розширювати» [36, VI, с. 420].

Отже, дослідження лексики Словника свідчить про збереження основного репертуару найменувань жіночого і чоловічого поясного одягу упродовж значного часу. Номінації поясного одягу творено за диференційними ознаками: «стать», «місце розташування на тілі», «крій», «матеріал виготовлення», «спосіб виготовлення», «довжина», «колір», «малюнок», «час носіння», «спосіб і місце носіння», «декорування», «соціальний статус», «призначення», «оцінка мовця».

У репертуарі назв переважають моноксеми (запaska, джинси), а також функціонують сполуки аналітичного типу, побудовані за структурними моделями: – «іменник (загальна назва реалії) + прикметник» (спідниця шерстяна); «іменник (загальна назва реалії) + прислівник» юбка в обтяжку). Окрім того, засвідчено описові конструкції (спідниця перекладена плисом). Частина назв знаходиться в пасивному словнику або втрачена (шаровари).

2.1.4. Назви дитячого одягу

Лексико-семантична група малочисельна, що зумовлено складними історико-суспільними обставинами. У межах цієї групи виділено назви за диференційними ознаками «вік дитини»: назви одягу для немовлят і назви одягу для малят.

Сема «пелюшка»: невеличке простиральце, у яке загортають немовля» представлена номенами пелюшечка, пеленка. Лексема пелюшка є нормативною [77]. За диференційними ознаками виділено назви: «матеріал виготовлення»: пеленка ситцева, байкова, з байки, полотняна, з полотна, пелюшка з полотна, фланельова.

Для закутування немовлят використовували одіяльце. «Словник української мови» подає цю назву як «зменшено-пестливе до одіяло» [77]. Дослідники припускають, що «слово одіяло «ковдра» є похідним від давньоруського одѣяти «одягати», пов'язаного з дѣти «класти, подіти»» [36, IV, с. 160].

Для сповивання немовлят використовували підгузки: невеличкі пелюшки, якими обгортали нижню частину тіла немовляти. У досліджуваному Словнику зафіксована архаїчна назва повивач – «довгий вузький шматок тканини для сповивання немовляти». Слово походить від «повивати, сповивати – загортати в пелюшки» [77]. В основу назви покладено мотиваційну ознаку «призначення».

З-посеред назв одягу для малят домінують демінутиви, що різняться такими диференційними ознаками, як «місце носіння на тілі»:

– шапочка, чепчик – одяг для голови. Лексема чепчик позначає «дитячу шапочку, що має вигляд капора» [77];

– сорочечка, кофточка – плечовий одяг; диференційними ознаками виступають «сезон носіння» й «місце розташування на тілі дитини». Ці назви представлені семою «легенький одяг для малюків, що одягають на тіло». До

цієї групи відносимо лексему «платтячко» – зменшено-пестливе від плаття. Семою «теплий демісезонний одяг для малюків, що одягають поверх сорочки чи плаття» виражено номенами курточка, пальтішко; «теплий зимовий хутрянний одяг» представляє номен шубка.

Диференційні ознаки «особливості крою» зафіксовано у назвах розпашонка / розпашоночка, які мовці вживають на позначення сорочки для малюків, що не застібається.

До поясного одягу із семою «білизна» відносимо номен трусики; колготки/колготочки – як назва дитячих панчіх, вив'язаних разом із штанцями

Одяг «у вигляді штанців із шлейками й панчішками» презентовано назвою повзунки [77]. Мотивом номінації є «дія».

Значення «дитячі штани» представлено номеном штанятка / штанішки /штанці, що є зменшено-пестливими формами до лексеми штани.

Для рук немовлят використовують спеціальний одяг – царапупки, назва якого утворена від слова «царапати».

Для номінації взуття для немовлят зафіксовано назву чопки – «взуття для малюків із тканини або шкіри».

Характерною ознакою лексики на позначення одягу для малюків є відсутність диференційної ознаки «стать», «оскільки це універсальне вбрання для немовлят».

Отже, лексико-семантична група назв дитячого одягу містить неширокий репертуар назв, що виражені демінутивами. Назви на позначення дитячого одягу мають тісні семантичні зв'язки із назвами загального одягу, плечового, поясного одягу та назв головних уборів.

На номінацію впливають диференційні ознаки «вік дитини», «сезон носіння», «місце носіння на тілі», «матеріал виготовлення»; мотиваційні ознаки «призначення», «матеріал», «дія».

2.2. Семантичні особливості тематичної групи «назви одягу»

У ході аналізу семантики лексем на позначення одягу виявлено як полісемічні, так і поліваріантні утворення. Так, багатозначними виявилися назви полька (25 значень), бунда (20), жупан (19), макінтош (18), каптан (15), свита (14), тулуп (13) та ін.:

Бунда. «1. Будь-який довгий одяг, вільного покрою, розширений донизу. 2. Довге жіноче плаття. 3. Широка жіноча спідниця. 4. Короткий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свитка. 5. Довге жіноче пальто. 6. Широке зимове жіноче пальто. 7. Зимова куртка без гудзиків. 8. Довге дитяче плаття вільного покрою. 9. Старий верхній одяг, у якому виконували роботу по господарству. 10. Довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свита. 11. Тепле чоловіче півпальто. 12. Негарний одяг. 13. Довгий верхній жіночий стьобаний одяг, розширений внизу. 14. Широкий плащ із капюшоном. 15. Широкий одяг із домотканого грубого сукна, який підперезують у стані. 16. Безрукавка, утеплена ватою; жилетка. 17. Широкий одяг без рукавів із зав'язкою на шиї. 18. Довга жіноча сорочка. 19. Довга дитяча сорочка (льоля). 20. Широкий халат».

Семантичні ряди мають різне наповнення. Так, з опорним словом куртка виявлено 42 семантичні значення, з словом сорочка – 27, кофта – 8:

венгерка – тепла шерстяна жіноча кофта; водолазка – без застібок з високим коміром плетена кофта, яка щільно облягає тіло; в'язанка – плетена кофта з гудзиками; кофта; джемпер – плетена кофта без коміра і застібок, яку одягають через голову (кофта); олімпійка – 1. спортивна кофта з застібкою і високим коміром. 2. футболка. 3. спортивна майка. 4. кофта з написами. 5. спортивна легенька курточка. 6. теніска чи кофта. 7. спортивна шапочка. 8. кофта з капюшоном, на застібці і резинці внизу і рукавах; сведра / светр. плетена тепла кофта без застібок з високим коміром; светр; топик – коротка жіноча кофта, яка облягає тіло й одягається під одяг з великим вирізом;

туніка – довга кофта, розширена донизу, яку носять поверх штанів чи спідниці.

Поліваріантними є утворення сорочка, пальто, плаття. Так, перше представлено 28 варіантами: сорочка – байова, бамбакова, буденна, будошна, вишита, святна, гребінна, груба, гуцульська, десятинна, десятипасимкова, домоткана, лівакова, нічна, матроська, тринадцятипасимкова, ляна, моряцька, рядів'яна, солдатська, святошна, українська, десятчана, тринадцятна, тринадцятипасимкова, шовкова, подільна, спідня та ін.

Для позначення одного і того ж типу та підтипу одягу використовують різні слова та словотвірні конструкції:

- Плаття приталене. Плаття, яке щільно облягає стан (плаття в обтяжку, плаття в талію, плаття вузьке, плаття до талії, плаття до стану, плаття завужене, плаття облягаюче, плаття строге, плаття утальонне).
- Плаття пряме. Неприталене плаття (плаття вільне, плаття вільного крою, плаття провольне, плаття рівне, плаття свободне, плаття вільного крою, плаття широке).
- Плаття розкльошоне. Плаття для вагітної жінки, вузьке в плечах і розширене донизу (балахон, льоля, плаття вільне, плаття вільного крою, плаття обширне, плаття просторне, плаття свободне, плаття вільного крою, плаття широке, розлітайка, трапеція).

Синонімічні ряди є багатоконпонентними, причому абсолютні синоніми можуть мати і типові граматичні форми: вишита сорочка – вишиванка, так само гуцулка – гуцульська сорочка – усі з однаковим значенням «вишита сорочка».

Тематична група «назви одягу» становить розгалужену структуру, компоненти якої репрезентують опозицію «старий одяг» – «новий одяг»: ганчірки / ганчір'я/гундзулі / дранка / жечі/ лахміття / мотлох/гуманітарка /дрантя / недоноски – одежа на вихід/ празнична /святкова.

Лексика на позначення одягу відображає значення «чоловічий одяг» – «жіночий одяг»: лизьоха – жіноча плюшева куртка з ватною підкладкою; бушлат – 1. Чоловіча куртка з ватною підкладкою, покрита тканиною синього кольору. 2. Чоловіча куртка з ватною підкладкою, покрита тканиною захисного кольору. Але часто така опозиція відсутня: бузя – 1. Чоловіча чи жіноча куртка; просто одяг (вітровка – легка куртка з плащової тканини)–або ж значення кардинально протилежне поєднане в одній лексемі: Плаття – «1. Жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; сукня. 2. Довгий легкий чоловічий одяг без застібок».

Багатозначність лексем на позначення одягу показує нерівномірність синонімічних відношень. Так, родо-видові поняття матроска і морячка синонімічне значення мають лише у найменуванні «матроська спідня смугаста сорочка; тільняшка», а друге значення слова матроска притаманне лише йому, для лексеми морячка воно відсутнє: 1. Матроська спідня смугаста сорочка; тільняшка. 2. Легкий жіночий одяг до пояса; блузка.

Для номінації одягу використовують застарілі слова. Серед них історизми: бурка – 1. Довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою (бушлак, гуня, гунька, каптан, кирея, манта, накидка, опанча, свита, свитка, чугаїна); бушлак – «1. Верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна (жупан, кирейка, сюртук). 2. Довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою; бурка. 3. Чоловічий військовий піджак. Сюртук, чугаїна, чимерка» та архаїзми: кацавейка, короташ – полушубок.

У Словнику зафіксовано як назви давнього одягу (кобеняк, кунтуш), так і назви сучасного одягу. Умовно останні можна назвати неологізмами: аляска – зимова куртка з капюшоном, оздобленим хутром; бобка – 1. Легка чоловіча куртка на замку і широкою планкою внизу; банани – штани особливого крою, завужені в бедрах і прями донизу.

Зменшено-пестлива лексика активно представлена у назва одягу: жупан – жупанчик, свита – свитка.

Номінація чітко відбиває родові варіанти назв: короташ – короташка, жакет– жакетка, твінка– твінчик та ін., – які не передають найменувань одягу для чоловіків та жінок, вживаються паралельно.

Дослідження показало, що лексика на позначення назв одягу включає просторічні та розмовні слова, сленгізми, жаргонізми: вещь, ляхівка – міліцейська форма, барахло, лахи, гуманітарка (на усі вживані речі).

Трапляються росіянізми: рубаха – рубашка, тряпйю, старйю; діалектна лексика: кожа, одяга, кокнетка та ін. Особливостями номінації одягу є і фонетичні варіанти найменувань (перекручення слів і фонетична адаптація до діалекту): жерсі – легка куртка з поролоновою підкладкою – нормативне джерсі; камбойка – коротка шкіряна куртка – нормативне ковбойка, футро – нормативне хутро та ін.

Відношення одиничності/множинності представлені у складі словника лексемами: лах – лахи, вещь / вещи; лише одиничні: одяг, гуманітарка, ангорка; множинні: жечі, перевбірки.

Дуже чітко проявляються гіперо-гіпонімічні відношення в складі групи: одяг: пальто, куртка, костюм; куртка: аляска, балонка, бушлат, ватник, вітровка, кітель, кожанка тощо.

Яскраво прослідковується і метонімізація значень: ангори – порода кролів, кіз, котів із довгою м'якою шерстю [77]: ангора – 1. Кофта з шерсті овець ангорської породи (ангорка). 2. Шерсть із овець ангорської породи.

Лексико-семантична група «назв одягу» становить системне утворення, компоненти якого об'єднані синонімічними відношеннями: одяг, одежа, одежина, одержинка, одівання, вдяганка, вбрання, убрання – «загальні назви одягу»; празничне, празничне, празникове, пропразник, на празник, у празник; сваткове, святкове, просвято, на свято; одежа виходна, провихід, навиход, нарядне, до церкви, у неділю – «святковий одяг»).

За походженням переважна більшість слів на позначення назв одягу у своїх витоках належить до:

- індоєвропейського спадку: бунда, гугля;
- спільнослов'янського лексичного фонду: дрантя, канцур'я, лаття, лахи, ноша, обгортка, облік, одежа, одіння, плаття, рапаття, рам'я, руб'я, ряндя, стареччина кожух, нагрудник, надушник, рукавник, плічка;
- спільносхіднослов'янські назви: лудина, манаття, шмаття;
- східно-західнослов'янські паралелі: одіж, стрій, убори, шати;
- українсько-південнослов'янські паралелізми: ноша;
- германізми: анцуг, гадра, оберок, фантя, байбарак, бруслик, лейбик;
- романізми. До слів романського походження (сюди зараховуються як латинізми, так і запозичення зі східно-романських, італійської та французької мов) долучаються назви блуза, камізелька, катран, фелега; сучасні: макінтош;
- полонізм угорського походження: бекеша;
- східного походження. Слова, що походять зі східних мов (всередині цієї групи об'єднуються запозичення з тюркських, перської та арабської мов): бурнус, жупан, кабат, кахтан, бурка, юпка, опанча, чуга, сердак.

Отже, група лексики на позначення одягу виражає як синтагматичні та парадигматичні відношення, які представляє будь-яка група лексики української мови. Корпус тематичної групи «назви одягу» численний і диференційований за складом, семантичним обсягом, фонетичним варіюванням. У своїй основі тематична група склалася ще в праслов'янський період і належить до давнього шару спільнослов'янської лексики, а процес формування цієї групи лексики за рахунок як власне українських, так і запозичених назв триває.

2.3. Словотвірно-структурні особливості назв одягу

У тематичній групі «назви одягу» переважають однослівні найменування. 63 % однослівних назв є непохідними іменниками. Проте, трапляються й інші типи:

1) лексико-семантичний спосіб представлений назвами, утвореними шляхом метонімічного перенесення (назва матеріалу назва виробу (одягу)): болонья «капронова плащова тканина з одностороннім водонепроникним покриттям (від назви м. Болоньї)» [7, с. 105]; балонья – «куртка з тонкої непромокальної синтетичної тканини»; бобрик «грубе тепле сукно з грубою стоячою ворсою» [77], утворено від назви бобер за подібністю до бобрової шерсті [36, I, с. 217]: бобрик – «чоловіча зимова сукняна куртка», «сукняний піджак».

2) морфологічний спосіб творення представлений:

а) суфіксальною деривацією. За цим типом побутують такі назви: балонка «плащ із тонкої непромокальної синтетичної тканини», «куртка з тонкої непромокальної синтетичної тканини» – від болонья «капронова плащова тканина з одностороннім водонепроникним покриттям»; плюшка «жіноча плюшева куртка з ватною підкладкою», «плюшева куртка чи пальто», «плюшевий піджак» – від плюш «схожа на оксамит тканина з м'яким довгим негустим ворсом на лицьовому боці» [77]; овчинка «безрукавка з овчини» – від овчина «вироблена овеча шкура» [77]; кожанка «пальто з шкіри», «шкіряна куртка», «верхній одяг, виготовлений з дубленої шкіри» – від кожаний – від кожа «шкіра, шкура» [77]; дублянка «пальто з дубленої шкіри», «куртка з дубленої шкіри», «будь-який верхній одяг з дубленої шкіри», «пальто з дубленої шкіри, обшите хутром» – від дублений «зроблений із шкір, що піддавалися дубленню» [77] та ін.

Серед слів цієї групи виявлено віддієслівні іменники, утворені суфіксальним способом: одяганка, вбрання та ін.

Суфіксальні деривати представлені синонімічними суфіксами: ночнуля / ночнуха / ночнушка – жіноча сорочка, в якій сплять; сорочка нічна та ін.

Спорадично в говірках засвідчено афіксальні деривати слова короташ – іменники жіночого роду короташка, коротушка «верхній короткий сукняний одяг з домотканого грубого сукна»; коротушка – «коротка куртка з ватною підкладкою».

Особливим є той факт, що твірні та їх суфіксальні деривати вживаються з однаковим значенням: свита – свитка, твінка – твінчик, жакет – жакетка, светр – сведра, гуня – гунька та ін.

Проте такі назви можуть виражати і видові особливості або ж мати інші значення. Суфіксальний дериват є синонімічним лише до одного значення слова: льоля – 1. Довга дитяча сорочка; бунда. 2. Жіноча полотняна сорочка; сорочка. 3. Плаття для вагітної жінки, вузьке в плечах і розширене донизу; плаття розкльошоне; льолька – сорочечка для немовляти без гудзиків; розпашонка.

Окремі назви виникли шляхом згортання найменувань (суфіксація словосполучення, де суфікс додається лише до одного слова): совдеповське, гуманітарка;

б) префіксальною деривацією (поодинокі): значення «короткий» передає назва конкретного одягу у сполученні з компонентом полу-, що приєднується до неї у препозиції: полупальто – «жіноче півпальто із сукна», «чоловіче півпальто з хутровим коміром»; полусачок – «жіноче півпальто із сукна»; полушубок – «жіночий або чоловічий короткий одяг з хутра»;

в) безафіксним способом: одяг;

г) складанням (для другого значення): голошийка – 1. Сорочка чи плаття з великим круглим вирізом на шиї. 2. Круглий виріз на одязі для шиї.

3) морфолого-синтаксичним: субстантивовані прикметники та дієприкметники: старе, ходжене.

За способом номінації шляхом перенесення назви матеріалу на одяг, виготовлений з нього, утворено найменування: ватник, дублянка, полотнянка, сіряк, кожанка, футро. Назви, утворені від позначення умови використання даного виду одягу – вітрівка. Лексеми, що підкреслюють характерні зовнішні особливості, крій, спосіб виготовлення одягу: лизьоха, куцак. Відантропонімна за походженням є назва макінтош. Відтопонімного походження є найменування москвичка, аляска, венгерка, олімпійка, жерсі. Від найменування частини тіла утворено назви рукав'янка; від назв предметів: чохол; видів спорту: теніска та ін.

Тематична група назв одягу представлена однослівними номенами. Проте продуктивним є і спосіб аналітичної номінації. У межах складених іменувань переважає означальний компонент, який конкретизує значення лексеми (старий одяг, на кожний день), таким чином поширеним способом номінування одягу є словосполучення, стрижневе слово якого є назвою одягу, а залежне, виражене переважно прикметником чи дієприкметником, указує на матеріал: пальто балонове, плащ брезентовий; або на призначення, крій: плаття весільне, вихідне, відрізне по талії, плаття вільне, плаття вузьке, плаття до талії, плаття вільне; багатокомпонентні назви становлять складні сполуки: плаття вільного крою, плаття з відрізною талією та ін.

Таблиця 2.1.

Структурні особливості тематичної групи «назви одягу»

Структурний тип	Кількість	%
Однокомпонентні	668	56,1
Двокомпонентні	500	40,7
Багатокомпонентні конструкції	40	3,2
Всього	928	100

Особливістю номінації цієї групи лексики є те, що паралельно вживаються як однослівні номени, так і конструкції: десятинка, десятичанка і десятинна сорочка або конструкції атрибутивні (плаття приталене, вузьке,

завужене, вільне, провольне, рівне, свободне, широке) і об'єктно-атрибутивні (з відрізною талією). Останні можуть уживатися із різними прийменниками: плаття до / по талії – до/по стану – яке щільно облягає стан.

Отже, структурний та словотвірний аналіз лексем тематичної групи «назви одягу» дав змогу з'ясувати, що у більшості група нараховує одночленні іменування (56,3%), двочленні – 40,7%, багатокomпонентні конструкції – 3,2%. За словотвірними особливостями тематична група становить іменники прикметникового, віддієслівного походження, які утворені лексико-семантичним, морфологічним та морфолого-синтаксичним способами.

Проведений аналіз назв дозволяє стверджувати, що тематична група лексики на позначення одягу у лінгвістичному аспекті відображає особливості лексики української мови і в ній відбуваються усі процеси, які зазнає лексика у діахронічному плані.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Аналіз програми з української мови для профільної школи

Старша школа характеризується тим, що підсумовує та узагальнює весь навчальний матеріал, формує загальнолюдські, зокрема морально-етичні цінності (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), компетентності, важливі для сучасної, конкурентоздатної на національному та глобальному ринку праці особистості, її успішної самореалізації в суспільстві.

Особливістю профільного навчання з української мови є інтенсивний мовний та інтелектуальний розвиток старшокласників, їх творчого мислення, уяви, мовного чуття і мовного смаку, усвідомленої позитивної мовної поведінки, мовнокомунікативних умінь, творчих здібностей, формування навичок самостійної навчальної діяльності, мовленнєвого самовдосконалення, що значною мірою впливають на якість опанування інших шкільних предметів, визначають досягнення у майбутній професійній сфері, сприяють соціальній адаптації [81].

Упровадження профільного навчання вимагає перегляду й зміни в цілях, змісті, структурі й організації чинної системи опанування мови в старшій школі. Оскільки сьогоднішньою формою виміру результативності навчання випускника є його загальна компетентність, старшокласники мають чітко усвідомити, що, готуючись до професійного вибору, необхідно оволодіти певними мовнокомунікативними вміннями, що формуються на основі комунікативної компетентності – сукупності знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також в умінні ефективно застосовувати здобуті знання в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата. Складовою комунікативної компетентності є мовна компетенція,

яка означає знання учасниками комунікації норм і правил мови й уміле використання їх у продукуванні висловлювань. Невід'ємною складовою мовної компетенції є лексична компетентність, яка полягає в оволодінні лексичними засобами мови і вмінні користуватися ними. Вона передбачає багатий словниковий запас, зокрема, володіння термінологією, необхідною для спілкування в певній професійній сфері. Вибір і вживання лексичних елементів залежить від сфери і ситуації, у яких відбувається комунікативний процес.

У 10 класі до нормативного шкільного курсу уведено навчальний матеріал з комунікативної, перцептивної лінгвістики, соціо-, прагма-, етнолінгвістики, лінгвокультурології, культури мовлення.

Мета і завдання навчання української мови:

- формування усвідомленого ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної і культурної цінності, потреби досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, подальший розвиток і удосконалення здатності до мовленнєвої взаємодії і соціальної адаптації, готовності до адекватного вибору й отримання професійної гуманітарної (філологічної) освіти;

- систематизація і поглиблення знань про українську мову як багатофункціональну мовну систему, мовну норму, її функції, сучасні тенденції в розвитку норм української літературної мови, знань і вмінь з культури мовлення;

- оволодіння уміннями сприймати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, критично оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й мовленнєвої ситуації, достовірності; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; моделювати мовленнєву поведінку відповідно до завдань мовленнєвого спілкування; підвищення рівня мовленнєвої культури, орфографічної та пунктуаційної грамотності;

- оволодіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної

комунікації, що відповідає досвіду, інтересам, психологічним особливостям учнів, для досягнення життєвих цілей; генерування вартісних зразків власної мовленнєвої творчості, виховання потреби самоосвіти, удосконалення навичок самоконтролю, особистісно-мовленнєвої діяльності;

- розкриття стилістичних ресурсів одиниць фонетичного, лексичного, фразеологічного, словотворчого, морфологічного рівнів мовної системи та їх виражальних засобів; формування стійких ритмомелодійних умінь і навичок;

- ознайомлення зі стилістичною системою сучасної української літературної мови, поняттями «стилі», «стилістичні засоби (фонетична, лексична, морфологічна стилістика)», «функціональні стилі», «експресивні стилі», «індивідуальні стилі», «стилістичні ресурси», «стилістичні прийоми організації мовних засобів»;

- поглиблення поняття «текст», удосконалення навичок побудови текстів різних стилів і жанрів;

- опанування виражальних засобів розмовного, наукового стилів мовлення;

- формування умінь проводити дослідницьку роботу з мовознавства, працювати з довідковою літературою, збирати лінгвокраєзнавчий матеріал;

- повторення, систематизація, поглиблення знань крізь призму практичної та функціональної стилістики.

Учень 10 класу стежить за складною аргументацією на знайомі теми, здатний брати участь у діалозі, дискусії, дебатах, викладаючи й захищаючи свої погляди; чітко, детально висловлюватися з широкого кола питань, що стосуються сфери власних інтересів. Учень володіє мовою достатньо для того, щоб робити точні описи, висловлюватися на найбільш загальні теми без надто помітних пошуків слів і використовувати з цією метою деякі складні мовленнєві звороти. Він показує відносно високий ступінь граматичного контролю; може самостійно виправити більшість своїх помилок, продукувати мовленнєві відрізки в досить швидкому темпі, написати чіткий, детальний

текст (есе, доповідь, лист) з широкого кола тем, пов'язаних з власними інтересами.

Програмою з української мови у 10 класі передбачено поглиблення й розширення знань старшокласників. Вивчення тематичної групи лексики «одяг» можна передбачити у розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоєпії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики», зокрема у вивченні тем: «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему» (8 год.) як приклади до вправ зі зміни голосних і приголосних у мовному потоці, асимілятивних, дисимілятивних процесів, подовження, спрощення у групах приголосних, чергувань; «Українська орфоєпія як учення про систему загальноприйнятих правил української літературної вимови» (4 год.) – вимова та наголошування слів; «Українська графіка. Українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів (8 год.), у тому числі слів іншомовного походження.

Проте найповніше вивчення тематичної лексики може відбуватися у розділі «Лексикологія української мови» (10 год.) із вивченням тем: «Слово як основна одиниця мови. Системні відношення в лексиці української мови. Семасіологія як учення про значення слів і виразів. Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення. Омоніми. Поняття про пароніми. Синоніми, їх види, уживання. Синонімічний ряд. Антоніми, їх види, уживання», а також тем зі стилістики і культури мовлення: «Лексичні норми. Уживання слова відповідно до його лексичного значення. Використання тлумачного словника. Мовна надмірність і мовна недостатність. Словники», а також у темі «Лексика української мови за походженням», «Лексика української мови за сферою її використання, стилістичною диференціацією», де передбачено і роботу із діалектними словниками, принагідно можна вивчати у розділах «Фразеологія як розділ мовознавства» (6 год.) та «Українська лексикографія» (4 год.).

Отже, навчання української мови у профільній школі передбачає повторення та узагальнення вивченого матеріалу у середній школі і його поглиблене вивчення. Профільна школа ставить вимоги до опанування основними компетентностями, передбаченими Програмою, та формування освіченої особистості.

3.2. Аналіз підручника з української мови для 10 класу

Сучасна освітня парадигма зосереджується на особистісно орієнтованому підході, у центрі якого – учень із його індивідуальністю, унікальними рисами та суб'єктивним досвідом. Якщо у традиційній школі підручник розглядався передусім як основне джерело знань і засіб для відпрацювання навчального матеріалу, то це визначало й типову побудову навчальних книжок: короткий виклад теорії у вигляді тексту, схем або таблиць, а далі – система вправ для закріплення вивченого відповідно до програми.

Перехід до компетентнісного підходу змінив функціональне призначення підручника. Тепер він має не лише інформувати, а й створювати умови для того, щоб учень умів діяти поза межами навчальних ситуацій, переносити набуті знання в реальні життєві контексти. Відтак підручник трактують як інструмент, який, окрім викладу лінгвістичного матеріалу, адаптованого до навчальних вимог, виконує ще й мотиваційну та організаційно-розвивальну функції.

Головним завданням сучасного підручника з української мови стає не лише формування достатнього обсягу знань, а передусім розвиток готовності учня застосовувати їх у практичній діяльності. Йдеться про оволодіння комплексом умінь: ефективно й доречно користуватися українською мовою в різних комунікативних ситуаціях; самостійно шукати інформацію з різних галузей; критично її осмислювати, порівнювати, узагальнювати й трансформувати відповідно до поставленої мети; планувати власний освітній

маршрут та організувати свою діяльність; прогнозувати поведінку для досягнення результату; продуктивно взаємодіяти з іншими та спільно розв'язувати навчальні завдання.

Таким чином, сучасний підручник виступає не тільки репрезентантом наукових знань, а й ключовим засобом формування навчальної автономії, комунікативної компетентності та здатності учня до ефективної співпраці.

У сучасній школі підручник постає не лише джерелом навчальної інформації, а й важливим засобом розвитку особистості, інструментом організації та спрямування освітньої діяльності учнів. Він виконує роль навігатора в умовах постійного зростання й оновлення інформаційних потоків, сприяючи зануренню школярів у ширший інформаційний простір.

Оскільки сьогодні інформаційна функція підручника вже не є визначальною, автори мають орієнтуватися не стільки на подання готових знань, скільки на формування шляхів, стратегій і прийомів опрацювання навчального матеріалу. Учень може легко знайти додаткові відомості в інтернеті – у статтях, електронних підручниках, словниках чи на спеціалізованих освітніх платформах. Тому доцільно частину теоретичних пояснень, зразків письмових робіт, завдань, спрямованих на стилістичний експеримент чи редагування, розміщувати у цифровому форматі, забезпечуючи доступ до них через QR-коди та відповідні піктограми.

Важливим елементом сучасного підручника української мови мають бути посилання на зовнішні джерела інформації – тлумачні та спеціалізовані словники, корпуси текстів, навчальні відео. Не менш значущими є засоби візуалізації знань: різноманітні схеми, моделі, таблиці, інфографіка, «хмари тегів». Усе це сприяє реалізації компетентнісного підходу, який посилює практичну спрямованість мовної освіти та допомагає переносити теоретичні знання у площину реального застосування.

За таких умов підручник стає для учня своєрідною індивідуальною програмою саморозвитку. Водночас зміна акцентів у подачі навчального

матеріалу зовсім не означає зменшення його науковості чи спрощення теоретичного змісту – навпаки, від авторів вимагається більш продумана, сучасна й функціональна форма подання знань.

Аналізований підручник «Українська мова (профільний рівень)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти авторства Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. (Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.) [80] відповідає Програмі [81]. Ключові моменти:

1. Підручник побудовано на засадах компетентнісно орієнтованого підходу до навчання української мови.

2. Значну увагу приділено соціокультурному напрямку, який визначає добір текстового матеріалу. Обрані тексти дають можливість актуалізувати культурологічні й громадянські аспекти, допомагають учням краще орієнтуватися в сучасних викликах.

3. У кожному розділі подано рубрику «Слово дня», що сприяє активному збагаченню словникового запасу питомими українськими словами. Комплексні текстові вправи спрямовані на розвиток уміння критично аналізувати інформацію.

4. Підручник орієнтований на емоційно-ціннісний розвиток учнів, формування глибокої внутрішньої мотивації та усвідомлення вагомості мовного впливу – його естетичної, емоційної й духовної сили.

5. Завдання мають креативний характер, оскільки саме творчість забезпечує відчуття натхнення та сприяє самореалізації.

6. Зміст і структура підручника орієнтовані на становлення інновативної особистості, якій притаманні допитливість, уміння взаємодіяти, готовність до експериментування та активних дій. Для цього запропоновано різні форми співпраці – індивідуальну, парну й групову; створено ситуації вибору, прийняття рішень і особистої відповідальності. Матеріали додатків містять елементи програм саморозвитку, а також компоненти параграфів, що

сприяють постановці цілей і рефлексії; передбачено тексти та домашні завдання з можливістю вибору.

Інноваційність підручника виявляється у таких характеристиках:

1. Аргументоване обґрунтування важливості кожної мовної та соціокультурної теми, що допомагає учням усвідомлено включатися в навчальний процес.
2. Обов'язкова наявність діяльнісного компонента в завданнях, які орієнтують школярів на планування та організацію власної роботи.
3. Розмаїття форм подання навчального матеріалу, що сприяє кращому сприйняттю та засвоєнню.
4. Вивчення мовного матеріалу вибудовано на текстовій основі, комплексна робота з текстами є невід'ємною частиною кожного уроку.
5. Активне застосування методів, що стимулюють самостійність, — учні заохочуються до пошуку інформації, формулювання власних висновків і рішень.
6. Система вправ спрямована на формування компетентностей, визначених чинною програмою, з акцентом на творчі, аналітичні та дослідницькі завдання.
7. Завдання підручника послідовно працюють на розвиток регулятивних умінь (планування, прогнозування), загальнонавчальних (пошук, добір, опрацювання інформації), логічних (аналіз, встановлення причинно-наслідкових зв'язків) і комунікативних (уміння встановлювати контакт, визначати мету спілкування).
8. Передбачено різні форми організації роботи: колективну, групову, парну й індивідуальну.
9. Зміст текстів та речень посилено відповідними завданнями, які спрямовують увагу учнів на моральні, естетичні та емоційні аспекти висловлення.

- 10.Завдання суто репродуктивного типу зведено до мінімуму, що підсилює розвивальний потенціал підручника.
- 11.Запропоновано вправи різного рівня складності, що враховує індивідуальні можливості та навчальні потреби школярів.
- 12.Учням надано право вибору — текстів, типів завдань, форм домашньої роботи тощо, що сприяє розвитку автономності й відповідальності [26].

У завершенні кожного розділу подано комплексні текстові або тестові завдання, які допомагають систематизувати вивчений матеріал та здійснити самоперевірку.

Перспективним видається матричний підхід до доповнення підручника текстовим дидактичним матеріалом, коли учням пропонують одне узагальнене завдання, а виконують вони його на основі різноманітних текстів, поданих за допомогою QR-кодів. Такий добір матеріалу враховує інтереси старшокласників, їхні професійні орієнтації та дозволяє індивідуалізувати навчальну діяльність. Підручник при цьому відповідає вимогам до інформації, поданої через QR-коди: уникнення надмірності, подання лише важливих відомостей, достовірність і точність відображення дійсності, комунікативна значущість змісту, його внесок у формування ключових і предметних компетентностей, новизна, доступність та емоційна привабливість.

Аналізований підручник спрямований на формування культури історичної пам'яті та підтримку становлення національної ідентичності молоді. Характерною його рисою є широке використання різноманітного текстового матеріалу, який має значний дидактичний потенціал і слугує основним засобом формування мовленнєвих та пізнавальних умінь.

У сучасній лінгводидактиці визначено низку ефективних стратегій смислового читання та роботи з текстом: окреслення теми, основної думки, мети й призначення тексту; формулювання тези; трансформування та інтерпретація інформації; створення таблиць, схем, хмар понять; аналітичне

та оцінне опрацювання змісту; аналіз мовних засобів автора; формулювання власного ставлення до прочитаного. Зазначені стратегії реалізуються через різні прийоми, зокрема виділення ключових слів, застосування маркування тексту (наприклад: «я знаю і розумію»; «я знаю, але потребую уточнення» тощо) [24].

Загалом підручник спрямовано на формування й вимірювання рівнів предметних і ключових компетентностей школярів – знаннєвої, когнітивної, ціннісної, емоційної та поведінкової. Він відповідає сучасним науковим підходам до навчання: особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному, когнітивно-комунікативному, соціокультурному, текстоцентричному.

3.3. Методика навчання лексики в старших класах

3.3.1. Етапи вивчення лексикології

Зважаючи на те, що сучасна методика особливу увагу приділяє практичній спрямованості навчання лексики, удосконаленню комунікативних умінь і навичок на основі вже засвоєних лексичних понять, слова вивчаються з точки зору: 1) їх смислового значення; 2) місця в загальній системі лексики; 3) походження; 4) вживаності; 5) сфери застосування в процесі спілкування; 6) їх експресивно-стилістичного характеру.

Як розділ науки, лексикологія має свій об'єкт дослідження і володіє своєю системою понять, що тісно пов'язані з граматичними, фонетичними й словотвірними формами і значенням. А відтак, вивчати лексикологію необхідно одночасно з іншими науками, розділами про мову, щоб учні засвоїли мову як систему знань, тобто, вивчаючи лексику, школярі знайомляться із системою понять на рівні лексики, усвідомлюють зв'язки між лексикою і граматиною, орфографією, стилістикою. Незважаючи на те, що словникова робота та вивчення лексики мають той самий об'єкт – слово, на уроках із лексикології слово вивчається як одиниця лексичної системи і

завдання збагачення словникового запасу хоча і стоїть, проте не є головним. У зв'язку з цим необхідно враховувати різницю між методикою вивчення лексикології й методикою словникової роботи.

Вивчення лексики здійснюється поетапно:

- пропедевтичний етап (початкові класи);
- систематичне вивчення;
- розгляд лексичних явищ під час вивчення словотвору і граматики;
- функціонально-стилістичний етап.

Таке засвоєння теоретичного матеріалу має суттєве значення, адже дає можливість вивчати граматику на лексичній основі, практично показувати взаємозв'язки між розділами шкільного курсу мови, вільно оперувати словом, правильно, доцільно вживати в мовленні, залежно від мети висловлювання і ситуації мовлення. Усі аспекти навчання мови пронизано роботою над збагаченням словникового запасу.

У середніх та старших класах методика вивчення лексики ґрунтується на вченні про слово як мовну реальність, що становить основну, центральну функціонально-структурну одиницю мови. З типами лексичних значень учні безпосередньо не знайомляться, але практично з'ясовують залежність слова від контексту.

У шкільний курс лексикології включено такі лексико-семантичні поняття: лексичне значення, однозначні й багатозначні слова, пряме і переносне значення, омоніми, синоніми, антоніми. Також учні знайомляться з лексичною системою мови з погляду походження, активного та пасивного запасу, сферою вживання, за походженням (6 клас).

Загалом оволодіння рідною мовою значною мірою залежить від засвоєння лексики, одного з аспектів мови, який вивчається в школі. Однак перед ними стоїть завдання оволодіти не тільки мовною, але й комунікативною компетенцією – вмінням співвідносити мовні засоби з умовами спілкування.

Сучасний урок української мови, на переконання М. Пентилюк та Т. Окуневич, – це поліфункціональне та багатоаспектне явище, однією з найважливіших особливостей якого є виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України [71]. Під час уроку реалізуються такі аспекти навчання мови, як комунікативнодіяльнісний, українознавчий, функціонально-стилістичний. Урок лексикології ми розуміємо як форму навчання й виховання мовної особистості; під час цього уроку через залучення традиційних та інноваційних методик засвоюються лексичні одиниці та співвідносні з ними поняття: слово, лексичне значення слова, багатозначність, переносне значення, типи переносних значень, групи слів – омоніми, пароніми, антоніми, синоніми; шари лексики тощо. Від того, наскільки ефективно засвоюється такий мовний матеріал, залежить і мовленнєва активність учня.

3.3.2. Формування лексичних навичок за вивчення тематичної лексики та лексико-семантичних зв'язків мовних одиниць

Початком формування думки слугує мотиваційно-спонукальний рівень мовленнєвої діяльності, тому вчителю треба знати і зважати на основні психологічні чинники, на які спирається методика лексикології: мислення (функціонує в єдності з мовленням); пам'ять (попередження забування); сприймання (навчання ґрунтується на поєднанні наочності й слова вчителя, конкретних характеристик і узагальнень); увага (стимулює та активізує засвоєння лексичних одиниць); мотивація (зумовлює своєрідність способів і засобів навчання).

Процес породження висловлювання спирається на два види зв'язку: парадигматичний й синтагматичний. У парадигматичних операціях під час пошуку слів відбувається вибір з багатьох імовірних. Синтагматичні засоби регулюють правильність лексичних комбінацій, що дозволяє визначати кінцеву форму всіх слів у висловлюванні.

Для використання слів у відтворюваних видах мовленнєвої діяльності необхідно: знайти слово в пам'яті, відповідно воно спочатку має бути туди закладено; вимовити його, що передбачає володіння його фонетичною формою; включити у сполучення на основі смислової узгодженості й відповідно до граматичних норм; включити словосполучення в речення, текст.

Для творчих видів мовленнєвої діяльності треба: асоціювати графічний або звуковий образ слова з лексичним значенням; визначити граматичну форму слова, зв'язки з іншими словами, що зумовлює розуміння змісту. Проте у всіх випадках необхідно засвоювати словникову сторону мовленнєвих видів діяльності в такий спосіб, щоб учні постійно відчували те, що слова потрібні для вираження думок та їх розуміння. Тільки чітка мовленнєва перспектива зумовлює мотивованість і успішність оволодіння словником.

Робота із накопиченням словника супроводжує весь процес навчання. Майже на кожному уроці відбувається знайомство з новими словами і робота над їх засвоєнням.

У методиці існує певний арсенал засобів семантизації, тобто тлумачення значень слів: контекст; дефініція; добір синонімів, антонімів; переклад іншою мовою.

Усі зазначені засоби семантизації можуть супроводжуватися використанням наочності, що впливає на сприймання образу слова разом з його предметним значенням, окрім цього, наочність активно сприяє засвоєнню, оскільки слова і предмети (явища, події), що ними позначаються, сприймаються на фоні відображеного відрізка дійсності.

Вибір прийому семантизації в кожному окремому випадку визначається характером слова, етапом навчання і рівнем підготовки учня. Поряд із цим варто спонукати учнів до самостійного знайомства зі словом.

У традиційній методиці провідним виступає призначення слова. Проте, ця методика має і певні недоліки: 1) нові лексичні одиниці ніби «нав'язуються» учням, і сприймаються як незначні, бо не актуальні для школярів, оскільки не потрібні зараз, у цей момент; 2) учні при цьому пасивні, бо треба не запам'ятовувати, а потім використовувати, а запам'ятовуючи використовувати, тобто запам'ятовувати в процесі діяльності, мимовільно; 3) семантизація – це лише повідомлення значення, у слововживанні ж головним є не лише значення слова, а його зв'язки.

Цілісний процес оволодіння значенням здійснюється через функцію, з'ясування значення слів є лише супровідним компонентом процесу засвоєння, він ніби розчиняється в цьому процесі. Для розв'язання першої проблеми можна використати цікаві сюжетні малюнки, оповідання тощо, будь-який екстралінгвістичний об'єкт, який задовольняє дві вимоги: він має бути достатньо проблемним, щоб викликати бажання брати участі, у спілкуванні, обговоренні, відповідати віковим інтересам учнів. Наступна проблема вирішується за допомогою функціонально змістових таблиць, побудованих у такий спосіб, щоб учень легко знаходив потрібне йому слово. Слова в таблиці має бути об'єднано у вигляді тематико-функціональних груп, при цьому він збережено природну для мовлення ситуативно-тематичну організацію мовного матеріалу і зумовлені нею зв'язки мовних елементів.

Тематичний принцип є провідним в організації словникової роботи. Засвоєння тематичних зв'язків помітно полегшує запам'ятовування в зв'язку зі створенням асоціативних зв'язків між ними і сприяє виробленню вміння правильно вживати слова відповідно до ситуації спілкування. Саме тому тематична організація лексики є вихідною, у рамках якої виявляються групування слів, що ілюструють мовну системність. Принципи комунікативності й системності при цьому виступають в органічній єдності, а відтак учителям різних шкіл, особливо гуманітарного напрямку, під час

формування лексичних навичок варто спиратися на основні види власне мовних зв'язків лексичних одиниць: парадигматичних, синтагматичних і словотворчих як основи методики засвоєння лексичної системи української мови.

Лексико-семантичні групи – одна з яскравих ілюстрацій системної організації лексики. На відміну від тематичних груп, лексико-семантичні – власне мовні об'єднання слів за їх лексичним значенням. Слова, що входять до однієї ЛСГ, поєднуються спільною семантичною ознакою й протиставляються за якоюсь відмінною ознакою. Наприклад, дієслова руху об'єднуються в одну групу спільним значенням пересуватися, але протиставляються способами пересування (іти – рухатися, пересуватися ногами, їхати – рухатися за допомогою будь-якого засобу пересування), за середовищем, в якому здійснюється рух (іти – пересуватися по землі, летіти – пересуватися в повітрі, пливти – пересуватися по воді), за швидкістю (бігти – пересуватися швидко, брести – пересуватися повільно).

У лексико-семантичні групи об'єднуються слова однієї частини мови, вони мають складну внутрішню будову і поділяються на підкласи і підгрупи. У рамках лексико-семантичної групи виділяються більш тісні змістові групи слів – синоніми і антоніми.

Синоніми. Синонімічні зв'язки слів є одним із видів лексико-семантичних зв'язків, що базуються на близькості лексичних значень, хоча близькість синонімічного ряду вужча, ніж взагалі семантична близькість. Синонімічний ряд розглядається як мікросистема, члени якої пов'язані відношеннями подібності й розбіжності. У процесі опрацювання синонімів учителю необхідно враховувати дві сторони: момент тотожності або близькості значення і момент різниці (сміслові відтінки, різне емоційне й стилістичне забарвлення).

Тренування учнів у засвоєнні слів реалізується вправами, які закріплюють семантику слів і словосполучень, утворених на основі

сміслової узгодженості. Відповідно всі лексичні вправи поділяються на два блоки, спрямовані на: 1) запам'ятовування слова, його семантики в єдності з вимовою і граматичною формою; 2) формування сполучень слів смислового характеру. У свою чергу, з метою вдосконалення мовлення школярів розмежовують і використовують лексичні, лексико-граматичні, лексико-стилістичні та лексико-орфографічні вправи.

Тренувальні вправи:

Лексичні вправи: назвати намальовані предмети; вибрати з ряду слів одне, що відповідає певній ситуації; вилучити з ряду слів таке, що неадекватне певній ситуації; утворити з виділеним словом інші речення за зразком; доповнити речення (або заповнити пропуски в реченні) словами, що підходять (для довідок подаються слова); вжити в певному реченні синонім до виділеного слова; поставити питання до висловлювання, з'ясувавши... (передбачається вживання нового слова); дати відповідь на питання, вживши нове слово.

Лексико-граматичні вправи – це вправи на побудову словосполучень. Самостійне групування слів – це активна робота над опорами для майбутнього висловлювання, під час якої діти вчаться керувати семантикою свого висловлювання. Вправи: школярі створюють власні тексти для вирішення комунікативного завдання на основі засвоєного словника. Подвійна природа синонімів (тотожність і різниця) призводить до того, що поряд із спільною сполучуваністю вони мають індивідуальну: синоніми сміливий і хоробрий, вступаючи у велику кількість однакових сполучень (сміливий, хоробрий – солдат, воїн тощо), разом з тим володіють й індивідуальною сполучуваністю (смілива думка, сміливе рішення, але не хоробре)). Ця особливість синонімів надзвичайно ускладнює їх засвоєння учнями.

Синонімічні зв'язки слів краще усвідомлюються і запам'ятовуються учнями, якщо враховується тематичне коло слів, що утворюють широкий

мовленнєвий фон для використання синонімів. Якщо слово багатозначне, то його значення може розподілятися за декількома тематичними групами.

Антоніми. Антоніми окреслюють логічно полярні, але співвідносні один з одним поняття в межах одного родового поняття або однієї тематичної групи. Це можуть бути поняття часу (спочатку – потім), кількості (багато – мало), кольору (світлий – темний) тощо. Оскільки антоніми протиставляються в межах спільного смислового змісту, вони пов'язані один з одним тісними смисловими зв'язками: називання одного члена антонімічної пари викликає у свідомості інший член (солодкий – гіркий, гострий – тупий). Створити асоціації між протилежними, але співвідносними за змістом словами – одне із завдань під час вивчення антонімів.

Синтагматичні зв'язки. Різний характер словосполучень буде передбачати різний методичний підхід до їх засвоєння, одні з них, зокрема сталі словосполучення, але лексично обмежені, заучуються як готові мовленнєві одиниці – штампи (взятися за розум, викликати лікаря), інші, вільні словосполучення, використовуються як моделі, за зразком яких можуть бути утворені подібні сполучення слів, скажімо, у випадку розмежування значень багатозначних слів.

Отже, підхід до засвоєння української лексики як системи, що є комплексом взаємопов'язаних елементів, вбачається найважливішим принципом під час засвоєння рідної мови. На підтвердження цього проводяться види вправ, завдань, де слова, словосполучення, речення і текст розглядаються в системі й всебічно – у лексичному, граматичному і стилістичному аспектах. Зважаючи на останні досягнення методики, одне з першочергових завдань курсу української мови вбачається в навчанні школярів користуватися всіма багатствами мовних засобів, а тому текстовий матеріал на уроках має широко пропагувати і відображати її національну специфіку, а активний словник школярів має включати характерні для української мови слова, що відповідає природності мови.

У зв'язку з цим робота вчителя – формування таких умінь учнів:

- розпізнавати в тексті слова (за певним завданням);
- тлумачити їх лексичне значення;
- правильно вживати слова залежно від умов і завдань спілкування;
- визначати смислове навантаження слів у тексті, використовувати у своєму мовленні нові слова і вирази: оцінювати своє і чуже мовлення.

Робота така проводиться на спеціально дібраному текстовому матеріалі. Пропонуються різностильові тексти, що допомагає прослідкувати функції слів, зміну смислового та стильового навантаження. Ефективним є спостереження над функціонуванням у мові художніх творів, що вивчаються на уроках літератури, власне українських слів. Доречним є поєднання методів спостереження над мовою та робота з підручником, оскільки дидактичний матеріал підручника багатий власне українською лексикою. Одним із видів роботи з підручником є складання схем, наприклад, схеми «Лексика української мови за походженням».

Міцному і глибокому засвоєнню матеріалу сприяють елементи проблемного навчання. Передумовою успішного засвоєння нових слів є робота зі словниками різного типу, довідковою літературою. Це пояснюється насамперед необхідністю тлумачення лексичного значення незрозумілих слів, добору синонімів, зіставлення з іншими лексемами.

Лексична робота обов'язково проводиться із застосуванням методів бесіди та розповіді вчителя. Адже є необхідність знайомити учнів з походженням української мови, особливостями її лексичного складу.

3.3.3. Основні методи, прийоми роботи та типи вправи з вивчення лексикології

У процесі вивчення лексикології в старшій школі використовуються такі методи й прийоми роботи і відповідні їм типи вправ:

1. Метод спостереження над мовними явищами спрямований на розпізнавання мовних явищ:

- Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, стиль. Поясніть лексичне значення виділених слів. Випишіть слова з переносним значенням. Схарактеризуйте склад кожної з груп.

Незшитий поясний одяг

*Звичайно, що кожен регіон нашої країни має свій, унікальний народний стрій. Але є в усіх костюмах певні елементи, що мають однакове походження та призначення. Так відбувається і з поясним одягом. Із назви можна зрозуміти, що це одяг, який носить на поясі, тобто це чоловічі **штани** та жіночі **спідниці**. І якщо зі штанами більш-менш усе зрозуміло, то от спідниці – це тема окрема. Вони є зшитими та незшитими. До незшитого жіночого поясного одягу належать **плахти** та **запаски**. Також по всій території України розповсюджені **фартухи-запаски**, що носили зі зшитим поясним одягом, тобто спідницею. Їх виробляли з домотканого полотна, прикрашали вишивкою, нашитими стрічками (Український народний стрій: традиції, журнал «Куля», 2020 р., №10).*

2. Метод стилістичного експерименту. Мета прийому – визначити доречність чи недоречність, оптимальність використаного в тексті того чи іншого лексичного засобу чи декількох засобів. Учень має замінити використане в тексті слово, вислів синонімом чи близьким за значенням мовним засобом (зазвичай в усній формі).

- Перепишіть речення, добираючи з дужок найточніше слово. Поясніть свій вибір.

1. Серед літніх місяців серпню (належить, призначається) особливе місце. 2. Поняття тексту в лінгвістиці (тлумачать, розтовкмачують, трактують) по-різному. 3. Дрогобицька ратуша має (предковічну, давню, старезну) історію. 4. Немає потреби вдаватись глибоко до історичного (аналізу, розбору, обговорення) цього культурного явища. 5. Юнакові

особливо (личила, гармонувала, йшла) ця вишиванка. б. Переважно (пряні, гострі, пекучі) страви притаманні грузинській кухні.

3. Реконструкція – передбачає навчити учнів узагальнювати вивчене, а саме: удосконалювати текст відповідно до стильової віднесеності (репродуктивні вправи):

- Відредагуйте текст.

Переважно запаски робили двохплаховими, із двох окремих частин: широкої однотоної задньої, що носить названня «сіряк», та вушчої, затканої кольоровим рисунком, передньої – попередниці. Переважно плахти та запаски були з домотканної вовняної матерії.

*Звичайно, до верхнього раменного одягу, тобто одягу, що носили поверх сорочки, належить велике різноманіття речей з різними назвами. **Юпка** – це жіночий піджак, чи то халат. Юпки шилися із домотканого полотна, мали притальоний крой, а донизу роширювалися, завдяки вишитим у нижню частину речі, від талії, клинами-«вусами». Юпки оздоблювали декоративною тасьмою по горловині, вилогах та манжетах рукавів (Український народний стрій: традиції, журнал «Куля», 2020 р., №10).*

4. Конструювання (продуктивні вправи): 1) створення тексту (усно чи письмово). Учні мають навчитись створювати текст, наповнювати його лексичним матеріалом відповідно до стилю мовлення, теми і змісту висловлювання. Вправи покликані формувати вміння і навички користуватися стилістичними прийомами.

•Складання твору або твору-мініатюри (усно чи письмово). Завдання передбачає використання відповідних знань і умінь. Разом з тим ставиться завдання, пов'язане з реалізацією змісту й заданої мети висловлювання. Учні самостійно мають знайти найдієвіші засоби вираження і способи мовленнєвої організації. Перед виконанням завдання учитель обговорює це з учнями. Функціональний стиль кожен учень вибирає самостійно і відповідно підбирає засоби.

Підготуйте твір-опис народного строю за малюнком

Рис. 3.1.

Рис. 3.2.

Загалом вивчення назв одягу можна пропонувати у вивченні слів застарілої лексики (архаїзмів та історизмів), неологізмів, запозичених слів, родо-видових відношень, синонімів, антонімів тощо:

1. Знайдіть у поданих реченнях контекстуальні синоніми. Проаналізуйте їх стилістичні функції:

- 1) Було се в далекі старі часи... Тоді ще не знав я, що все проходить. Все минає, забувається й губиться в невпинній зміні годин, що всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода між берегами часу (О. Довженко).
- 2) Ішов, а серце гупало схвильовано, думки, високі, солодкі, змінювали одна одну (Ю. Збанацький).
- 3) Рокоче, б'є, нуртує далиною, струмить за обрій блискавок орда... (А. Малишко).
- 4) Все їх, здавалось, тішило й веселило (О. Гончар).
- 5) З передсвіта до вечора.../ Бряжчить шабля о шеломи. / Тріщать списи гартовані...(Т. Шевченко).
- 6) Палаш, шишак, панцир зо щитом, / Все буде золотом покрито... (І. Котляревський).

2. Визначте у наведених прислів'ях антонімічні пари слів. Проаналізуйте їх стилістичні функції. Поясніть значення прислів'їв.

1) Бачить чуже під лісом, а не бачить свого під носом. 2) Багато диму – мало тепла. 3) Ситий голодному не пара. 4) Гроші ідуть до багатого, а злидні до бідного. 5) Великий чобіт на нозі, а малий під лавкою. 6) В очі любить, а за очі гудить. 7) Щастя розум одбирає, а нещастя повертає. 8) Шовкова плахта не к будню, а к святу. 9) Ходи у чорному – люди кажуть ледащійця, ходи в білому (кажуть) – чепуриця.

3. Виберіть із поданих у дужках варіантів правильне тлумачення слова. Відповідь звірте за «Словником іншомовних слів».

Помпезний (потворний, пишний), фальсифікат (підробка, копія документа), моніторинг (спостереження, облік), кутюр'є (модельєр сучасного одягу, висока мода), ексклюзивний (витончений, виключний), менталітет (авторитет, образ мислення особи, групи), дайджест (коротка пресконференція, короткий огляд новин), електорат (електричний прилад, коло виборців).

4. Укажіть стилістичну функцію термінів у тексті.

Найрізноманітнішими в жіночому одязі всіх регіонів нашої країни є керсетки. Їх носять поверх сорочки. Керсетка – це безрукавка, що має різну довжину, шиються з кольорової чи однотонної тканини, оздоблюється вишивкою, декоративними шнурами. Керсетки переважно приталені, із частково відрізною лінією талії, із клинами-«вусами», вишитими в нижню частину виробу, що розширюється. Деякі керсетки заціпалися на гудзики (Український народний стрій: традиції, журнал «Куля», 2020 р., №10).

5. Прочитайте речення. Знайдіть діалектизми та з'ясуйте їх стилістичні функції.

1). На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці – пшениця, на другій – жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кущах стримлять горцики, гладишки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложеної стіжок. По лісі калатають клокічки — десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну

танцюристу мелодію (Леся Українка). 2) Упоравшись, Микола лягав спузир біля Івана, весь чорний, пересичений димом, й блищав молодими зубами при вогні ватри (М. Коцюбинський). 3) Увішедши вп'ять у хату, стала наряджати панночку Олену до вінця... От пішла наша молода з старшою дружкою у село, поспішаючи до вутрені, щоб шлюб приньмати з паном Забр'юхою, конотопським сотником, Микитою Уласовичем (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко).

6. Укажіть функції застарілої лексики в уривку з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».

Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився, але не дістав головою до свити. Голова стукнула, неначе хто кинув на лаву гарбуза. Він як упав, так і захріп на всю хату. Кайдашиха погасила каганець, і в хаті все стихло і втихомирилось. Тільки собаки надворі ще довго брехали, роздратовані криком та світлом у хаті в таку пізню добу. Всі поснули в хаті, тільки Карпо довго не спав і все неначе бачив під зеленою яблунею свою мрію в червоних кісниках на голові та в червоному намисті з дукачем.

7. Прочитайте й перекажіть текст. Чи використали ви у своєму переказі історизми, ужиті автором тексту? Обґрунтуйте ваше слововживання.

На майдані біля Братства цього вечора особливо гамірно. Групами ішли студеї академії, міщани, купці... Сьогодні має бути вистава професора піітики. Студеї і прихожалі люди юрбилися в академічному дворі в китайкових киреях, в кафтанах, застебнутих на металеві гудзики; чорні мантії монахів змішувалися з жупанами городян. Та не судилося всім бажаячим потрапити цього вечора на виставу, бо на нього їде сама імператорська величність з почтом (За Р. Чумаком).

8. З'ясуйте значення слів на позначення одягу за словником (можна скористатися сайтом : www.discoverukraine.com.ua для опрацювання цих текстів). Визначте, до якої лексико-семантичної групи належать слова, підберіть слова цієї ж групи та доберіть до них прикметники. Скористайтесь

діалектним словником і пошукайте інформацію про те, які різновиди цього типу одягу існують. Запишіть їх у зошит.

(Про І. Нечуя-Левицького). Щодня, у визначений час, ішов гуляти одним і тим самим маршрутом: нагору до Володимирської, потім до фунікулера й назад Хрещатиком додому, завжди під парасолькою. Дуже боявся застудитися і, навіть їдучи влітку на два тижні кудись, брав з собою пальто осіннє, кожуха і шапку.

І. Франкові подобався одяг сірого кольору. Майже завжди носив він вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики. На урочисті прийоми одягав чорний фрак.

Додаток:

Українська сорочка яка? (вишита, тоненька, лляна, біла). Українські шаровари які? (широкі, червоні, просторі, великі, українські). Українська спідниця яка? (невеличка, яскрава, зручна, синя, пряма, вишита). Український пояс який? (чоловічий, широкий, міцний, довгий, ошатний). Українські чоботи які? (червоні, міцні, високі, невисокі, зручні). Український віночок який? (різнокольоровий, гарний, квітухий, новий, барвистий)

9. Користуючись тлумачним словником, з'ясуйте значення слів на позначення одягу з поеми «Енеїда»: «сховала під кибалку мичку»; «взяла шнурівку і спідницю»; «взяла очіпок грезетовий і кунтуш з усами люстровими»; «Була на йому біла свита, Із шаповальського сукна, Тясомкою кругом обшита, Сім кіп стоялася вона, Набакир шапочка стриміла...»; «...кораблик бархатовий, спідницю і корсет шовковий, запаску, червоні чоботи, хустку з вибійки»; «В червоній юпочці баєвій, В запасці гарній фаналевій, В стьонжках, в намисті і ковтках» (Можна скористатися презентацією: Національне вбрання українців за поемою І.П.Котляревського «Енеїда». Додаток до уроку І.П.Котляревський. "Енеїда" – енциклопедія народного життя українців: <https://vseosvita.ua/library/nacionalne-vbranna->

ukrainsciv-za-poemou-ipkotlearevskogo-eneida-dodatok-do-uroku-ipkotlearevskij-eneida-enciklopedia-narodnogo-zitta-ukrainsciv-495462.html).

Завдання: Чи є на сьогодні відповідники такого одягу? Підберіть сучасні назви, де можливо. Визначте, до якої групи лексики належать ці слова. Погрупуйте назви за лексико-семантичними групами. Візуалізуйте картинку: підберіть з мережі Інтернет одяг для презентації описаного чи ілюстрації до поеми саме цих строф або намалюйте самостійно за поясненням зі словника.

10. Скористайтесь рекомендованою літературою: <https://tobm.org.ua/ukrayinske-narodne-vbrannya/> і підберіть народний одяг різних регіонів з його описом. Це може бути груповою роботою з презентацією і підбором інформації, описом нових невідомих слів і записуванням їх із поясненням у зошит та презентацією на дошці.

Білан М. С., Стельмащук Г. Г. Український стрій / 2-ге вид. Львів : Апріорі, 2011. 313 с.

Рис. 3

Отже, одним із компонентів комунікативної компетентності є володіння лексичними навичками або ж лексичною компетентністю.

Лексичні навички варто віднести до одного із значущих компонентів змісту навчання української мови, а їх формування розглядати як мету навчання лексичного матеріалу. Формування лексичної компетенції учнів старшої школи базується на закріпленні та удосконаленні лексичних навичок, які вони здобули раніше, а також активне їх використання у спілкуванні, бо саме знання лексики забезпечує ефективність спілкування. Програма зазначає, що навчання учнів старшої школи лексики передбачає знання достатньої кількості мовних одиниць для комунікації у межах визначених сфер і тематики спілкування. Використовуючи мовні засоби, учні мають відображати бачення світу, спосіб життя та особливості культури народу.

ВИСНОВКИ

Лексика на позначення одягу є однією з найбільш давніх і водночас динамічних у мові. Вона виразно демонструє зміни у традиціях і побуті мовців, унаслідок чого лексеми розширюють чи звужують семантику, зникають, замінюються іншими.

Серед інших чинників, що впливають на класифікацію назв одягу, важливими є кліматичні умови (час носіння одягу): одяг зимовий, літній, демісезонний; призначення: святковий, буденний, робочий, обрядовий. Серед класифікаційних ознак, які дають змогу виокремити різновиди одягу, важливими є матеріал, з якого пошито одяг, крій, технологія пошиття, спосіб носіння та ін.

Аналізуючи тематичну групу «назви одягу», ми виокремили лексико-семантичні групи (загальні назви одягу, назви плечового одягу, назви поясного одягу, назви дитячого одягу).

Лексико-семантична група «загальні назви одягу» включає семантичні мікрогрупи: а) загальні назви одягу – сукупність речей, якими людина покриває своє тіло: одяг, одежа, вдяганка, одівання; б) назви старого/буденного одягу; в) назви нового/святкового одягу.

Назви групи мотивовані різними ознаками: а) «дія» (одяг, вдяганка); б) «результат фізичної дії» (дрантя); в) «зовнішній вигляд» (лахмоття); г) «оцінка придатності до подальшого використання» (негодне); ґ) «призначення» (робочий одяг, коло хати, до церкви); д) «час використання» (на кожен день); е) «час чи джерело виникнення» (гуманітарка).

У межах лексико-семантичної групи загальних назв одягу функціонують лексеми, яким характерна фонетична варіація (вбрання, убрання), акцентуаційна (тряпки – тряпки), морфологічна (старе, старйо), словотвірна варіативність (одяг, одежа, одежина, одежинка).

Лексико-семантична група «назви плечового одягу» включає дві семантичні мікрогрупи: 1) назви спіднього плечового одягу; 2) назви верхнього плечового одягу.

До першої семантичної мікрогрупи відносимо два семантичні ряди: а) назви спіднього плечового одягу, який одягають безпосередньо на тіло; б) назви спіднього плечового одягу, який носять поверх сорочки.

Серед назв спіднього плечового одягу, який одягають безпосередньо на тіло, найповніше представлений семантичний ряд лексем сорочка (56 назв) та плаття (48 назв): сорочка до уставки, сорочка голошійка; сорочка до гестки байкова, домоткана; ляна; груба; буденна; святна /святошна; вишита; подільна, матроська / моряцька, солдатська, нічна, спідня; голошійка, коротишка та ін. Серед них такі ознаки: за призначенням, формою крою, назвою матеріалу, за деталями, за часом носіння та ін.

Репрезентантом групи «назви верхнього плечового одягу» є лексема пальто: балонне, ватне, кримпленне; літнє, осіннє, зимове, демісезонне; з капюшоном. Окрім названих, лексема пальто реалізується номінативними одиницями за диференційними ознаками: матеріал, спосіб обробки: дублянка; спосіб пошиття, крою: макінтош; манто.

Диференційною ознакою верхнього одягу є його довжина: короткий: бейлик – короткий верхній жіночий одяг із підкладкою, кокнетка, короташ; довгий: бурка, бушлак, гунька, каптан, кирея, опанча, свита, лапсердак. До групи верхнього плечового одягу належать іменування: куртка, жакет, піджак, жупан, бунда, сачок, смокінг, безрукавка, кофта, козачка, козатінка, накидка, тулуп та ін.

Ключовою при диференціації поясного одягу є ознака «стать», тому лексеми на позначення цього типу вбрання поділяють на дві семантичні групи: назви жіночого поясного одягу та назви чоловічого поясного одягу. Серед ознак, що впливають на номінацію, релевантні «особливості крою», «матеріал виготовлення», «спосіб виготовлення», «колір», «малюнок», «час носіння», «декорування», «соціальний статус».

Назви жіночого поясного одягу залежно від місця носіння поділяють на назви на позначення жіночого стегового одягу та одягу для нижньої частини тіла. Жіночий поясний одяг поділяли на незшитий (запаска); частково зшитий

(плахта); зшитий (димка). Ключовими номенами є назви спідниця, запаска, плахта.

Група назв чоловічого поясного одягу найповніше представлена назвою штани з їхніми різновидами за диференційними ознаками «крій», «матеріал виготовлення», «призначення».

Характерною ознакою лексики на позначення одягу для малюків є відсутність диференційної ознаки «стать», оскільки це універсальне вбрання для немовлят. Загалом ця група містить неширокий репертуар назв, що часто виражені демінутивами: шапочка, шубка, сорочечка.

На номінацію впливають диференційні ознаки «вік дитини», «сезон носіння», «місце носіння на тілі», «матеріал виготовлення»; мотиваційні ознаки «призначення», «матеріал», «дія».

У ході аналізу семантики лексем на позначення одягу виявлено як полісемічні, так і поліваріантні утворення. Так, багатозначними виявилися назви полька (25 значень), бунда (20), жупан (19), свита (14), тулуп (13) та ін.: жупан – жакет, жакетка, короташ, літник, осінка, полька, сачок та ін.

Для позначення одного і того ж типу та підтипу одягу використовують різні лексеми та словотвірні конструкції: наприклад, плаття – в обтяжку / вузьке / до талії / до стану / облягаюче / завужене / в талію.

Синонімічні ряди включають і багатокомпонентні назви, причому абсолютні синоніми можуть мати і типові граматичні форми: гуцулка – гуцульська сорочка у значенні «вишита сорочка».

У досліджуваній групі прослідковуються опозиції: старий одяг – новий одяг, чоловічий – жіночий: лизьоха – жіноча куртка; бушлат – чоловіча куртка або ж опозиція відсутня: бузя – чоловіча чи жіноча куртка.

Багатозначність лексем на позначення одягу показує нерівномірність синонімічних відношень. Так, родо-видові поняття матроска і морячка синонімічне значення мають спільне – «матроська спідня смугаста сорочка; тільняшка», інші значення – різні.

Для номінації одягу використовують застарілі слова. Серед них історизми: бурка, бушлак, гуня, гунька, каптан, кирея та архаїзми: кацавейка, короташ – полушубок. У Словнику зафіксовано як назви давнього одягу: кобеняк, кунтуш, так і назви сучасного: аляска, бобка. Номінація чітко відбиває родові варіанти назв: короташ – короташка, які вживаються паралельно.

Дослідження показало, що лексика на позначення назв одягу включає просторічні та розмовні слова, сленгізми, жаргонізми: вещь, ляхівка – міліцейська форма, барахло, лахи; зменшено-пестливу лексику: жупан – жупанчик. Трапляються росіянізми: рубаха – рубашка, тряпійо, старійо; діалектна лексика: одяга, кокнетка та ін. Особливостями номінації одягу є і фонетичні варіанти: жерсі – джерсі; камбойка – ковбойка та ін.

Відношення одиничності/множинності представлені у складі словника лексемами: лах – лахи, вещь / вещи; лише одиничні: одяг, гуманітарка, ангорка; множинні: жечі, перевбірки. Дуже чітко проявляються гіперо-гіпонімічні відношення: куртка: аляска, балонка, бушлат, ватник, вітровка, кітель, кожанка тощо. Яскраво прослідковується і метонімізація значень: ангори – порода кролів, кіз, котів із довгою м'якою шерстю і ангора – кофта з шерсті овець ангорської породи (ангорка).

Лексико-семантична група назв одягу становить системне утворення, компоненти якого об'єднані синонімічними відношеннями: одяг, одежа, одежина, вдяганка, вбрання, убрання.

За походженням переважна більшість слів на позначення загальної назви одягу у своїх витоках належить до: індоевропейського спадку: бунда, гугля; спільнослов'янського лексичного фонду: дрантя, канцур'я, одежа, плаття, кожух; виявлено також спільнослов'янські назви: манаття, шмаття; західнослов'янські: одіж, стрій, шати; південнослов'янські: ноша; германізми: бруслик, лейбик; романізми: блуза, камізелька, сучасні: макінтош; полонізм: бекеша; східні мови: жупан, кабат.

У тематичній групі «назви одягу» переважають однослівні найменування. 63 % однослівних назв є непохідними іменниками. Проте, трапляються й інші

типи: 1) лексико-семантичний спосіб представлений назвами, утвореними шляхом метонімічного перенесення (назва матеріалу – назва виробу (одягу)): болонья «капронова плащова тканина з одностороннім водонепроникним покриттям (від назви м. Болоньї)»; 2) морфологічний спосіб творення представлений: а) суфіксальною деривацією: плюшка «плюшева куртка чи пальто» – від плюш; б) префіксальною деривацією (поодинокі): полупальто; в) безафіксним способом: одяг; г) складанням (для другого значення): голошійка; 3) морфолого-синтаксичним: субстантивовані прикметники та дієприкметники (старе).

За структурним критерієм тематичну групу складають одночленні іменування (56,3%), двочленні (40,7%): презентовані моделями є: «іменник + іменник» з прийменником і без та «іменник + прикметник/дієприкметник» (спідниця в складки) і багатокomпонентні (описові) конструкції (3,2%): спідниця до широкої лиштви. Поширеним способом номінування одягу є словосполучення, стрижневе слово якого є назвою одягу, а залежне, виражене переважно прикметником чи дієприкметником, указує на матеріал: пальто балонове, плащ брезентовий; або на призначення, крій: плаття весільне, вихідне, відрізне по талії, плаття вільне, плаття вузьке, плаття до талії, плаття вільне; багатокomпонентні назви становлять складні сполуки: плаття вільного крою, плаття з відрізною талією та ін.

Особливістю профільного навчання з української мови є інтенсивний мовний та інтелектуальний розвиток старшокласників, їх творчого мислення, уяви, мовного чуття і мовного смаку, усвідомленої позитивної мовної поведінки, мовнокомунікативних умінь, творчих здібностей, формування навичок самостійної навчальної діяльності, мовленнєвого самовдосконалення, що значною мірою впливають на якість опанування інших шкільних предметів, визначають досягнення у майбутній професійній сфері, сприяють соціальній адаптації.

Складовою комунікативної компетентності є мовна компетенція, яка означає знання учасниками комунікації норм і правил мови й уміле використання їх у продукуванні висловлювань. Невід'ємною складовою мовної компетенції є лексична компетентність, яка полягає в оволодінні лексичними засобами мови і вмінні користуватися ними. Вона передбачає багатий словниковий запас, зокрема, володіння термінологією, необхідною для спілкування в певній професійній сфері. Вибір і вживання лексичних елементів залежить від сфери і ситуації, у яких відбувається комунікативний процес.

Програмою з української мови у 10 класі передбачено поглиблення й «одяг» можна передбачити у розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоепії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики», зокрема у вивченні тем: «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему» (8 год.) як приклади до вправ зі зміни голосних і приголосних у мовному потоці, асимілятивних, дисимілятивних процесів, подовження, спрощення у групах приголосних, чергувань; орфографії та графіки.

Проте найповніше тематичну групу можна вивчати у розділі «Лексикологія української мови» (10 год.) із вивченням питань: «Слово як основна одиниця мови. Системні відношення в лексиці української мови. Семасіологія як учення про значення слів і виразів. Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення. Омоніми. Поняття про пароніми. Синоніми, їх види, уживання. Синонімічний ряд. Антоніми, їх види, уживання», а також: «Лексичні норми. Уживання слова відповідно до його лексичного значення. Використання тлумачного словника. Мовна надмірність і мовна недостатність. Словники», у темі «Лексика української мови за походженням», «Лексика української мови за сферою її використання, стилістичною диференціацією», де передбачено і роботу із діалектними словниками, а також принагідно у «Фразеологія як розділ мовознавства» та «Українська лексикографія».

У сучасній школі підручник постає не лише джерелом навчальної інформації, а й важливим засобом розвитку особистості, інструментом

організації та спрямування освітньої діяльності учнів. Аналіз підручника для 10 класу «Українська мова (профільний рівень)» (Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О.) дав змогу зробити висновок, що він відповідає Програмі, побудований на засадах компетентісно орієнтованого підходу, де значну увагу приділено соціокультурному напрямку, який визначає добір текстового матеріалу. Обраний матеріал дає можливість актуалізувати культурологічні й громадянські аспекти, допомагає учням краще орієнтуватися в сучасних викликах. Загалом для вивчення передбачено роботу над збагаченням словникового запасу питомими українськими словами; він орієнтований на формування глибокої внутрішньої мотивації; завдання мають креативний характер, матеріали додатків містять елементи програм саморозвитку, обов'язковою є наявність діяльнісного компонента в завданнях, розмаїття форм подання навчального матеріалу, побудова його на текстовій основі, застосування методів, що стимулюють самостійність, передбачено різні форми організації роботи: колективну, групову, парну й індивідуальну; завдання суто репродуктивного типу зведено до мінімуму, запропоновано вправи різного рівня складності, що враховує індивідуальні можливості та навчальні потреби школярів; надано право вибору – текстів, типів завдань, форм домашньої роботи тощо. У завершенні кожного розділу подано комплексні текстові або тестові завдання, які допомагають систематизувати вивчений матеріал та здійснити самоперевірку.

Вивчення лексики здійснюється поетапно: пропедевтичний етап (початкові класи); систематичне вивчення; розгляд лексичних явищ під час вивчення словотвору і граматики; функціонально-стилістичний етап.

Тематичний принцип є провідним в організації як вивченні лексики, так і проведенні словникової роботи. Засвоєння тематичних зв'язків помітно полегшує запам'ятовування в зв'язку зі створенням асоціативних зв'язків між ними і сприяє виробленню вміння правильно вживати слова відповідно до ситуації спілкування.

Міцному і глибокому засвоєнню матеріалу сприяють елементи проблемного навчання. Передумовою успішного засвоєння нових слів є робота зі словниками різного типу, довідковою літературою. Це пояснюється насамперед необхідністю тлумачення лексичного значення незрозумілих слів, добору синонімів, зіставлення з іншомовними лексемами.

У процесі вивчення лексикології в старшій школі використовують такі методи й прийоми роботи і відповідні їм типи вправ: метод спостереження над мовними явищами, спрямований на розпізнавання мовних явищ; стилістичного експерименту; реконструкції; конструювання та ін.

Загалом вивчення назв одягу можна пропонувати у вивченні слів застарілої лексики (архаїзмів та історизмів), неологізмів, запозичених слів, вивчення родо-видових відношень, синонімів, антонімів, діалектної лексики тощо. Для вивчення зазначеної лексики ми пропонуємо тексти усної народної творчості, тести українських письменників (зокрема з «Енеїди» І. Котляревського), тести про національний одяг із соціальних мереж, що представлено різними стилями української мови. Так, наприклад, пропонуємо цікаві факти про письменників (І. Франко, І. Нечуй-Левицький), де використано опис одягу митців: *«І. Франкові подобався одяг сірого кольору. Майже завжди носив він вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики. На урочисті прийоми одягав чорний фрак»* із відповідними завданнями до тексту (словникова робота, визначення лексико-семантичної групи назв, підбір прикметників до іменників-назв одягу і порівняння у словниках; завдання на зіставлення, на відповідність, творчі завдання (Чи є в сьогоденні відповідники такого одягу? Підберіть сучасні назви, де можливо. Візуалізуйте картинку: підберіть з мережі Інтернет одяг для презентації описаного чи ілюстрації до поеми саме цих строф або намалюйте самостійно за поясненням зі словника; скористайтесь рекомендованою літературою і підберіть опис народного одягу різних регіонів). Це може бути груповою роботою з презентацією і підбором інформації, описом нових невідомих слів і записуванням їх із поясненням у зошит та презентацією на дошці та ін.).

Отже, тематична група лексики на позначення одягу у лінгвістичному аспекті відображає особливості лексики української мови і в ній відбуваються усі процеси, які зазнає лексика у діахронічному плані. Тематична група лексики на позначення одягу є виразником культури українського народу, відображає умови соціально-економічного розвитку і становить собою розгалужену й багатопланову систему, вивчення якої сприятиме формуванню компетентностей, передбачених програмою профільної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анисимова Л. Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках. *Дослідження з української діалектології*. 1991. С. 126–140.
2. Аркушин Г. Л. Діалектна назва : мотивація, культурологічний аспект. *Етнолінгвістичні студії*. 2007. Вип. 1. С. 38–48.
3. Багмут І. В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1986. 246 с.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ : Вищ. шк., 1980. 246 с.
5. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 20 с.
6. Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.
7. Бирик С. П., Сюта Г. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
8. Бичко З. М. Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі. *Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі* : збірник на пошану Дмитра Гринчишина / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 276–281.
9. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 208 с.
10. Бобер Т. Б. Лексика одягу, взуття та прикрас як об'єкт наукового вивчення. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 27. С. 109–117.
11. Бобер Т. Б. Лексико-семантична група назв плечового одягу в середньонаддніпрянських говірках. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2019. Вип. 29. С. 71–81.

12. Бобер Т. Б. Назви взуття в сучасних середньонаддніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2021. Вип. 30 С. 101–111.
13. Бобер Т. Б. Назви жіночих прикрас у середньонаддніпрянських говірках. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. VIII (65). P. 7–12.
14. Бобер Т. Б. Назви жіночого поясного одягу із середньонаддніпрянських говірок. *Діалектологічні студії*. 13: зб. наук. праць. Матеріали наукової конференції «Діалектний часопростір. Світлої пам'яті Наталі Хобзей». Львів, 2019. С. 135–148.
15. Бобер Т. Б. Принципи номінації лексико-семантичної групи назв чоловічих головних уборів. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2020. Вип. 28. С. 92–102.
16. Вікторіна О. М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2009. 20 с.
17. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології : нова редакція /упорядн. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2015. 464 с.
18. Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02. Львів, 1995. 24 с.
19. Воропай О. Звичаї нашого народу: етногр. нарис : у 2 т. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958.
20. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія: автореф. дис.. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
21. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 592 с.
22. Гнаповська Л.В. Особове ім'я як соціальний ген: концептуальна картина світу середньовічних англосаксів у семантиці антропонімічних апелятивів. *Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання: збірник наукових праць*. 2004. Випуск 3. С. 252–258.

23. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. 2003. Вип. 1. С. 16–21.
24. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Компетентнісно орієнтований підручник української мови. *Концепція навчання української мови учнів старшої школи / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб*. Київ: Педагогічна думка, 2019. 56 с.
25. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів старшої школи / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. Київ: Педагогічна думка, 2019. 56 с.
26. Голуб Н.Б. Шкільний підручник як засіб реалізації завдань компетентнісного навчання української мови учнів ліцею. *Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції) / За ред. К.Я. Климової*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2018.
27. Голубовська І.О. Національно-мовна картина світу в її національній іпостасі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. №6, кн. 1. С.92–99.
28. Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. Харків : Основа, 2012. 171 с.
29. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 184 с.
30. Гримашевич Г. Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття). *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (мовознавство)*. 2008. Вип. XIX–XX. С. 30–32.
31. Грицанова І. В. Теоретичні засади дослідження тематичних груп лексики (на прикладі назв одягу та взуття). *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110, Т. 2. С. 351–353.

32. Гриценко П. Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. 2001. С. 145–154.
33. Данилова З. В. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15, т. 1. С. 22–28.
34. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис....канд. філол. наук : 10.02.01, Луганськ, 2006. 29 с.
35. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.09. Ужгород, 2002. 184 с.
36. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1982 – 2006. Т. 1–5.
37. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
38. Жилко Ф.Т. Середньонаддніпрянські говори (деякі їх особливості і територія поширення). *Середньонаддніпрянські говори*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. С. 5–21.
39. Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 228 с.
40. Іващенко В. Л. Художній концепт: проблема визначення на рівні ментальних структур як форм відображення дійсності (на матеріалі життєтворчості Т.Г.Шевченка). *Науковий вісник Волинського державного університету: Мовознавство*. 2004. № 6. С. 98–103.
41. Кардащук О. В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2009. Вип. 85, т. 98. С. 35–38.
42. Клименко Н. Б. Лексико-семантична група назв верхнього одягу в східностепових говірках Красноармійського району Донецької області. *Матеріали вузівськ. наук. конф. : Філологічні науки*. Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1997. С. 122–125.

43. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Донецьк, 2001. 400 с.
44. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2001. 19 с.
45. Кобець Л. К. Лексико-семантична група як складник лексико-семантичної системи. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15, т. 4. С. 129–135.
46. Кобирилка Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витоки та перспективи. *Українська мова*. 2018, № 4. С. 92–100.
47. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
48. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2003. 464 с.
49. Кочерган М. П. Лексико-семантична система. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 280–284.
50. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори). *Лінгвістичні студії*: зб.наук.праць. Донецьк, 2006. Вип. 14. С. 27–31.
51. Крехно Т. І. Історія ЛСГ «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII ст. (на матеріалах українських пам'яток): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
52. Лексика на перетині наукових парадигм: монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 212 с.
53. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. 150 с.
54. Макаренко О.Є. Теорія номінації в когнітивному аспекті. *Europejska nauka XXI wieka. Przemysl*, 2011. С.17-23.
55. Мартинова Г. І., Бобер Т. Б. Динамічні процеси на позначення одягу, взуття та прикрас із середньонаддніпрянських говірок. *Фундаментальні та*

прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи». Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон: Посвіт, 2019. С. 364–373.

56. Мартинова Г.І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонетика і фонологія. Черкаси, 2003. 367 с.
57. Матвіяс І.Г. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами.* 1977. С.5–31.
58. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
59. Методика навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (профільний рівень) : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр» / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. укр. мови та метод. її навч. ; уклад. Т. В. Григоренко, В. О. Коваль, К. А. Маслюк. Умань : Візаві, 2023. 308 с.
60. Микульчик Р. Тематична класифікація фізичних термінів-епонімів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології.* 2016. № 842. С. 92–95.
61. Миронова Г. М. Загальні назви одягу в давньоруській мові. *Мовознавство.* 1977. № 2. С. 50–59.
62. Миронова Г. М. Назви одягу від давнини до сучасності. *Культура слова.* Вип. 14. С. 54–60.
63. Никончук М. В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230 с.
64. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. Київ , 1996. 173 с.
65. Новосьолова В. І. Стилiстичні засоби лексикологiї і фразеологiї на уроках української мови в 10 класі. *Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні : посіб. для вчителя / авт. кол.: Шелехова Г.Т., Голуб Н.Б.,*

- Бондаренко Н.В., Новосьолова В.І., Федорчук Т.М., Косянчук С.В. Київ: Педагогічна думка, 2012. 208 с.
66. Остапенко Н. М., Симоненко Т. В., Руденко В. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник. Київ : ВЦ “Академія”, 2012. 248 с.
67. Пашкова Н. І. Лексико-семантична група назв верхнього одягу в гуцульському говорі. *Семасіологія і словотвір*. Київ : Наук. думка, 1989. С. 23–27.
68. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурносемантична, генетична та ареальна характеристика) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 1999. 227 с.
69. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурносемантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 19 с.
70. Пашкова Н. І. Структурна організація лексико-семантичної групи назв верхнього одягу в українських говорах Карпат. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі*. Житомир, 1983. С. 212–214.
71. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків : Вид. група “Основа”, 2007. 176 с.
72. Подільський говір. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm> (дата звернення: 11.01.2020 р.).
73. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся. Київ, 1997. 182 с.
74. Сабадос І. Зведений тематичний словник як вид лексикографічної праці. URL: http://library.zu.edu.ua/vz/10/Vg_2003_10_23.pdf (дата звернення: 07.11.2022).
75. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля. 2008. 712 с.
76. Словник української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
77. Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. URL: <https://slovnyk.ua/>

78. Стельмашук Г. Г. Українське народне вбрання. Львів: Література та мистецтво, 2019. 256 с.
79. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010. 270 с.
80. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.
81. Українська мова: програма 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. 2017. 84 с.
82. Хмара Г. В. Словотвірна мотивація та встановлення її напрямку (на матеріалі назв одягу і взуття). *Вісник Харківського національного університету. Сер.: Філологія*. 2008. Вип. 54. С. 37–39.
83. Щербина Т. В. Номінація верхнього одягу в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя. *Мовознавчий вісник*. 2007. Вип. 4. С. 159–168.

АНОТАЦІЯ

Борисовська Х. А. Тематична лексика та її вивчення на уроках української мови в 10 класі профільної школи : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 97 с.

Кваліфікаційну роботу присвячено аналізу тематичної лексики «назви одягу», що функціонує в українському діалектному ареалі. Виявлено 4 основні лексико-семантичні групи назв: «загальні назви одягу», «назви плечового одягу», «назви поясного одягу» та «назви дитячого одягу». Усі вони включають лексико-семантичні мікрогрупи. Важливими диференційними ознаками є призначення одягу, гендерна стать осіб, матеріал та спосіб виготовлення чи крою виробу. Здійснено лексико-семантичний та словотвірно-структурний аналіз, досліджено етимологію назв та їх походження.

Описано методи та прийоми, які сприятимуть вивченню лексики на позначення одягу в шкільному курсі української мови в 10 класі профільної школи. Запропоновано вправи для вироблення та закріплення здобутих знань.

Ключові слова: українська мова, лексикологія, словник, тематична лексика, лексико-семантична група, назви одягу, методика навчання української мови, лінгводидактика, профільна школа, Програма, підручник, метод, прийом, вправа.

ABSTRACT

Borisovska Kh. A. Thematic vocabulary and its study in Ukrainian language lessons in the 10th grade of a specialized school: qualification work for obtaining an educational degree “Master” in the specialty 014 Secondary Education. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 97 p.

The qualification work is devoted to the analysis of the thematic vocabulary of “clothing names” that functions in the Ukrainian dialect area. 4 main lexical-semantic

groups of names have been identified: “general clothing names”, “shoulder clothing names”, “waist clothing names” and “children’s clothing names”. All of them include lexical-semantic microgroups. Important differential features are the purpose of clothing, gender of persons, material and method of manufacturing or cutting the product. Lexical-semantic and word-formation-structural analysis has been carried out, the etymology of names and their origin have been investigated.

Methods and techniques are described that will facilitate the study of vocabulary for clothing designations in the school course of the Ukrainian language in the 10th grade of a specialized school. Exercises are proposed that will facilitate the development and consolidation of acquired knowledge.

Key words: Ukrainian language, lexicology, dictionary, thematic vocabulary, lexical-semantic group, names of clothes, methodology of teaching the Ukrainian language, linguodidactics, specialized school, Program, textbook, method, technique, exercise.